

GEOGRAFSKE OSNOVE SUVREMENIH DRUŠTVENO-EKONOMSKIH PROMJENA U OPĆINI METKOVIĆ*

Ivan CRKVENČIĆ, Dragutin FELETAR, Adolf MALIĆ, Miljenko POČAKAL,
Josip RIĐANOVIĆ**

1. Uvod

Najveća delta u našoj zemlji, ona na ušću Neretve, svakako je specifičan i izuzetno zanimljiv kraj – osobito po svojim prirodnogeografskim osobinama, a također i po suvremenim društveno-ekonomskim promjenama. Donjoneeretvansku blatiju je ovdašnji čovjek mijenjao kroz milenije i vjekove, ali se naročito »velike promjene u delti dešavaju tek u zadnjih četvrt stoljeća prodorom znanosti u poljoprivredu, inovacijama u melioraciji zemljišta i uvodenjem novih kultura« (M. Glamuzina). S obzirom na intenzivne suvremene promjene u geografskom prostoru delte, razumljivo je i zanimanje stručnjaka za istraživanja u ovom kraju: u novije doba sagledavanju geografske stvarnosti delte osobito su pridonijeli radovi M. Glamuzine, V. Rogića, I. Crkvenčića, A. Malića, Z. Curića, pa i I. Smoljana, P. Blaškovića, J. Defilipisa, M. Pavlovića i drugih.

Autori ovoga rada već više godina sistematski prikupljaju geografsku građu o neretvanskoj delti, a u dva navrata vodili su na područje općine Metković i Kardeljevo terenska istraživanja studenata Geografskog odjela PMF-a iz Zagreba.*** Anketiranjem domaćinstava i radnih organizacija, kartiranjem načina korištenja poljoprivrednog zemljišta (pogotovo na području naselja Kobiljača, Mala Neretva i Blace), kao i načine opskrbe vodom, te uvidom u dokumentaciju općina i ustanova, prikupljeni su vrijedni podaci o suvremenoj preobrazbi delte. Dio tih istraživanja prezentiran je u ovom radu, što može biti osnovica i poticaj za šire studije.

Ovaj put istraženi su i obrađeni neki ključni procesi, odnosno date su geografske osnove najvažnijih suvremenih društveno-ekonomskih promjena u ovom kraju. Te su promjene ponajprije vezane uz zemlju, odnosno uz promjenu kategorija i načina korištenja poljoprivrednog zemljišta, što je bio jedan od glavnih faktora ostalih oblika transformacije delte. Dakle, osnovnu potku intenzivnim suvremenim promjenama u delti Neretve predstavlja melioracija prostrane blatije (što je još u toku), čime je dobivena osnovica za suštinsko prestrukturiranje poljoprivredne proizvodnje – i po vrstama kultura i po financijskim efektima. Te osnovne procese pratila je i značajna pojava industrijalizacije, a u novije vrijeme i početak turističke valorizacije kraja.

Prateći geografske osnove suvremenih društveno-ekonomskih promjena u delti, naznačili smo i kvantificirali osnovne procese koji se danas zbivaju u prostoru neretvanske delte (pogotovo na primjeru naselja Kobiljača, Mala Neretva i Blace, ali i u svim naseljima općine Metković): 1. Deagrarizacija i njezine društveno-ekonomske posljedice; 2. Mijenjanje strukture zemljišnog posjeda i poljoprivredne proizvodnje; 3. Posljedice deagrarizacije u raslojavanju izvorno poljoprivrednih domaćinstava; 4. Površina zemljišta u vlasništvu pojedinih ti-

* U povodu 100. obljetnice melioracije u delti Neretve

** Dr. Ivan Crkvenčić, red. prof., dr. Dragutin Feletar, izv. prof., dr. Adolf Malić, izv. prof., Miljenko Počakal, viši stručni suradnik, dr. Josip Riđanović, red. prof. – Zavod za geografiju i prostorno uređenje PMF Zagreb. Rukopis primljen u siječnju 1989. godine. Recenzenti: dr. Veljko Rogić i dr. Martin Glamuzina

*** Značajan dio ovoga članka temelji se na istraživanjima koja su proveli nastavnici i studenti Geografskog odjela PMF iz Zagreba u okviru redovite terenske nastave, koja je organizirana u drugoj polovici svibnja 1988. godine na području općine Metković i Kardeljevo. Pogotovo temeljita kartiranja načina korištenja poljoprivrednih površina i anketiranja domaćinstava tada su obavljena u naseljima Kobiljača, Mala Neretva, Blace i Desne. Koristimo ovu priliku da se zahvalimo za nesebičnu pomoć, koju su u organizaciji i provedbi ovih istraživanja pružili Skupština općine Metković i njezine stručne službe, mjesne zajednice u spomenutim naseljima, te osobno dr. Martin Glamuzina iz Metkovića

pova domaćinstava; 5. Transformacija domaćinstava i promjene u strukturi stanovništva; 6. Agromelioracija i inovacije u poljoprivredi delte; 7. Geografske osnove opskrbe domaćinstava vodom; 8. Procesi industrijalizacije i dnevna pokretljivost stanovništva; 9. Promjene koje su spomenuti suvremeni procesi izazivali u prostornoj slici naseljenosti na području općine Metković.

2. Deagrarijacija i njezine društveno-ekonomske posljedice

Poslijeratni dinamičan društveno-ekonomski razvoj naše zemlje se u ruralnim sredinama prvenstveno odrazio u procesu deagrarijacije, tj. napuštanju poljoprivrede kao jedinog pa i glavnog izvora prihoda i to kako od dijela aktivnog poljoprivrednog stanovništva tako i većeg dijela seoske omladine koja, školovanjem, također prihvaća zanimanja u djelatnostima izvan poljoprivrede.

U kojoj mjeri i s kakvim posljedicama se proces deagrarijacije odvijao u ruralnim sredinama delte Neretve i njene krške okolice, pokušali smo analizirati na primjeru nekih društveno-ekonomskih pokazatelja u strukturi triju naselja, smještenih u različitim prirodnim sredinama delte, odnosno s raznim prirodnim preduvjetima poljoprivredne proizvodnje kao izvorne ekonomske djelatnosti njihovih gospodarstava. Izabrani primjeri analiziranih naselja ujedno ukazuju i na tok stvaranja i razvoj samih ruralnih naselja u promijenjenim društveno-ekonomskim uvjetima. Istraživanja su obavljena u naseljima Kobiljači, Maloj Neretvi i Blace.

Kobiljača je naselje na jugoistočnom rubu polja u kršu, zvanom Jezera po tome što je do odvodnjavanja prokopanim tunelom polje najvećim dijelom bilo pod vodom. Naselje je nastalo postepenim spuštanjem domaćinstava iz starog sela Dubrave i Otrić i susjednih naselja smještenih u krškoj padini jugoistočnog ruba polja. Statistički je Kobiljača dio naselja Dubrave, a posebno se, statistički, vodi od 1948. g. Naselje Mala Neretva je nova naseobina u delti, uz tok Male Neretve kod Opuzena. Nastalo je pojačanom valorizacijom i poljoprivrednim iskorištavanjem delte i to postepenim naseljavanjem domaćinstvima koja su se ovdje spuštala iz sela krške okolice na istočnoj strani delte. Najveći dio domaćinstva se spustio iz sela Slivno Ravno. Mala Neretva je statistički još uvijek dio naselja Opuzen (dio zapadno od toka Male Neretve) i naselja Krvavac (dio istočno od toka Male Neretve, lokalitet »Preko Neretve«). Blace su naselje na kontaktu delte, mora i krške okolice, a sastoji se od dva dijela, tj. Blace i Vale.

3. Struktura zemljišnog posjeda i poljoprivredna proizvodnja

Zemljišni posjed gospodarstva navedenih triju naselja dosta se razlikuje s obzirom na udjele površina pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta što je, zbog njihova različita položaja i nejednakih obilježja prirodne sredine, i razumljivo. Te se, međutim, razlike, kao i različiti prirodni preduvjeti poljoprivredne djelatnosti, bitno odražavaju i u samoj agrarnoj proizvodnji, a imale su i imaju utjecaj i na tok deagrarijacije, naročito raslojavanje izvorno poljoprivrednih domaćinstava.

Tablica 1. Zemljišni posjed anketiranih i u katastru evidentiranih domaćinstava prema udjelu površina pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta*

Table 1. Land property of the surveyed, and in Cadaster registered households, according to acreage share of some land utilization categories

Naselja	Ukupna površina zemljišta (m ²)	Površina pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta (m ²)							
		Oranica		Voćnjaka		Maslina		Vinograda	
		m ²	%	m ²	%	m ²	%	m ²	%
Kobiljača	1 223 383	778398	63,6	83849	6,8	—	—	98077	8,1
M. Neretva	456 484	74043	16,2	5288	1,2	16675	3,7	79429	17,4
Blace	359 427	45093	12,5	13393	3,7	4985	1,4	69374	19,3

(Nastavak tablice 1)

Naselja	Ukupna površina zemljišta (m ²)	Površina pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta (m ²)							
		Pašnjaka		Šuma		Močvara		Neplodno	
		m ²	%	m ²	%	m ²	%	m ²	%
Kobiljača	1 223 383	160748	13,2	89193	7,3	—	—	12118	1,0
M. Neretva	456 484	105883	23,2	78665	17,2	37143	17,2	59358	13,0
Blace	359 427	123714	34,4	35623	9,9	14267	9,9	52978	14,8

* Podaci izvađeni iz katastarskih knjiga u Uredu za katastar općine Metković. Zahvaljujemo se ovom prilikom na dobru osoblja koje nam je u vadenju podataka pomoglo. Od 55 anketiranih domaćinstava naselja Kobiljače, u katastru smo mogli evidentirati 40 (72,7 %). Od 75 anketiranih domaćinstava Male Neretve u katastru je evidentirano 44 (58,7%), a od 30 anketiranih domaćinstava naselja Blace u katastru je evidentirano samo 17 (56,7 %).

U posjedima domaćinstava naselja Kobiljača najveće površine otpadaju na oranice, a u naseljima Mala Neretva i Blace na slabo korišćene prostore, tj. pašnjake, šume, močvare i neplodno. Treba, međutim, naglasiti da se oranice navedenih triju naselja ne koriste istim intenzitetom, niti se na njima proizvode iste kulture. U Kobiljači su oranice uglavnom pod žitaricama koje se uzgajaju za potrebe prehrane vlastitog stanovništva. U Maloj Neretvi i u Blacama oranice se najvećim dijelom koriste za proizvodnju radnointenzivnih i visokodohodovnih kultura, prvenstveno povrća (rajčica) i mandarine, a znatne su površine i pod maslinama. U sva tri naselja vinogradi pokrivaju relativno velike površine, a naročito u naseljima Mala Neretva i Blace.

Iz navedenog pregleda zemljišnog posjeda se vidi da su gospodarstva Kobiljače u poljoprivredi uglavnom autarkičnog tipa (prvenstveno se bave proizvodnjom prehrambenih kultura za potrebe vlastitih gospodarstava), dok se gospodarstva u naseljima Mala Neretva i Blaca pretežno bave proizvodnjom kultura za tržište i to onih koje donose visoke prihode.

Očito je da je naveden različit značaj poljoprivrede bio od utjecaja na različit tok deagrarizacije navedena tri naselja. Ona je, naime, u sva tri naselja dovela do radikalnih društveno-ekonomskih promjena, ali se one, svojim intenzitetom i obilježjima, od naselja do naselja dosta razlikuju.

4. Posljedice deagrarizacije na raslojavanju izvorno poljoprivrednih domaćinstava

Smatramo da je u analizi procesa deagrarizacije i njezinih društvenoekonomskih posljedica prvenstveno potrebno utvrditi stupanj i značaj raslojavanja izvorno poljoprivrednih domaćinstava i njihovog postepeno pretvaranje u različite tipove domaćinstava i to takvih koji su određeni na osnovi uključenosti ženske i muške aktivne radne snage na radu na vlastitom poljoprivrednom posjedu, odnosno zapošljavanja izvan njega, pretežno u nepoljoprivrednim djelatnostima. Samo, naime, takva tipologija domaćinstava može ukazati ne samo na tok i uzroke njihova dosadašnjeg stvaranja već i na njihovu daljnju transformaciju i utjecaj na poljoprivredu.

Kao što se iz tabl. 2 vidi, deagrarizacija je bitno izmijenila strukturu domaćinstava, koju karakterizira jak pad udjela čisto poljoprivrednih domaćinstava i porast udjela mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava. Za sva tri naselja udjel čisto poljoprivrednih naselja pao je, naime, na ispod trećinu dok je udjel mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava povećan na preko polovicu svim domaćinstava. No usprkos navedenom općem raslojavanju domaćinstava u tom je procesu kod pojedinih naselja bilo i znatnih razlika, a upravo su one važne za razumijevanje daljeg procesa deagrarizacije.

Udjel čistih poljoprivrednih domaćinstava najviše je, naime, pao u Kobiljači, na svega 3,6%! Istovremeno je u tom naselju izrazito porastao udjel (36,3%! staračkih i samačkih domaćinstava, koja su u stvari u fazi odumiranja, jer nemaju niti podmlatka niti članova iz aktivne dobne skupine (do 60 godina života). Naveden mali broj čistih poljoprivrednih domaćinstava i velik broj ostalih tipova domaćinstava, ukazuje da je poljoprivreda u Kobiljači gotovo već prestala biti jedini izvor prihoda. Domaćinstva teže da se njihova aktivna radna snaga negdje zaposli, a da im poljoprivreda ostane dodatni izvor prihoda.

Znatno drugačija je situacija u ostala dva naselja, u kojima je udjel čistih poljoprivrednih domaćinstava pao na četvrtinu odnosno trećinu, a broj staračkih i samačkih domaćinstava nije velik. U ta dva naselja poljoprivredom, kao jedinim izvorom prihoda, bavi se još relativ-

Tablica 2. Tipovi anketiranih domaćinstava prema uključenosti muške i ženske aktivne radne snage (15-59 g.) na radu na vlastitom poljoprivrednom posjedu ili zaposlenih izvan posjeda

Table 2. Types of surveyed households, according to included male and female active working population (age 15-59), who work on their own farms, or employed some place else

Naselja	Broj anketiranih domaćinstava	Tipovi domaćinstava*											
		1		2		3		4		5		6	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Kobiljača	55	2	3,6	19	34,5	1	1,8	3	5,5	22	40,1	8	14,5
M. Neretva	75	19	25,3	6	8,0	5	6,7	6	8,0	31	41,3	8	10,7
Blaca	30	9	30,0	5	16,7	-	-	5	16,7	8	26,6	3	10,0

* Socijalno-ekonomska obilježja tipova:

1. poljoprivredna domaćinstva: poljoprivreda jedini izvor prihoda s aktivnom muškom i ženskom radnom snagom koja sva isključivo radi na vlastitom posjedu,
2. staračka domaćinstva: poljoprivreda ili mirovina jedini izvor prihoda, bez članova ispod 60 godina starosti
3. samačka domaćinstva: poljoprivreda ili mirovina jedini izvor prihoda, samo sa jednim članom ispod 60 godina starosti, pretežno u starijim dobnim skupinama.
4. mješovita »muška« domaćinstva: složeni izvori prihoda, dio aktivnih članova je zaposlen izvan posjeda ali dio muške aktivne radne snage još uvijek radi na vlastitom posjedu
5. mješovita »ženska« domaćinstva: složeni izvori prihoda, dio aktivnih članova je zaposlen izvan posjeda a na posjedu radi još samo ženska aktivna radna grupa, koja se, u najvećem broju, prilikom anketiranja izjasnila za grupu »domaćica«
6. nepoljoprivredna domaćinstva: složeni izvori prihoda ali je sva aktivna radna snaga zaposlena izvan posjeda

no znatan broj domaćinstava. Treba k tome dodati da se poljoprivredom u ova dva naselja bavi i dio aktivnog stanovništva iz grupe mješovitih domaćinstava. Tu treba uključiti i žensku radnu snagu, koja se prilikom anketiranja izjasnila za grupu »domaćice«, kao i dio zaposlenog stanovništva koje se po povratku s posla uključuje u radove na iskorištavanju zemljišta.

Iz prikazanog toka raslojavanja izvorno poljoprivrednih i razvoja više tipova domaćinstava različitih izvora prihoda, mogu se sažeti slijedeći zaključci:

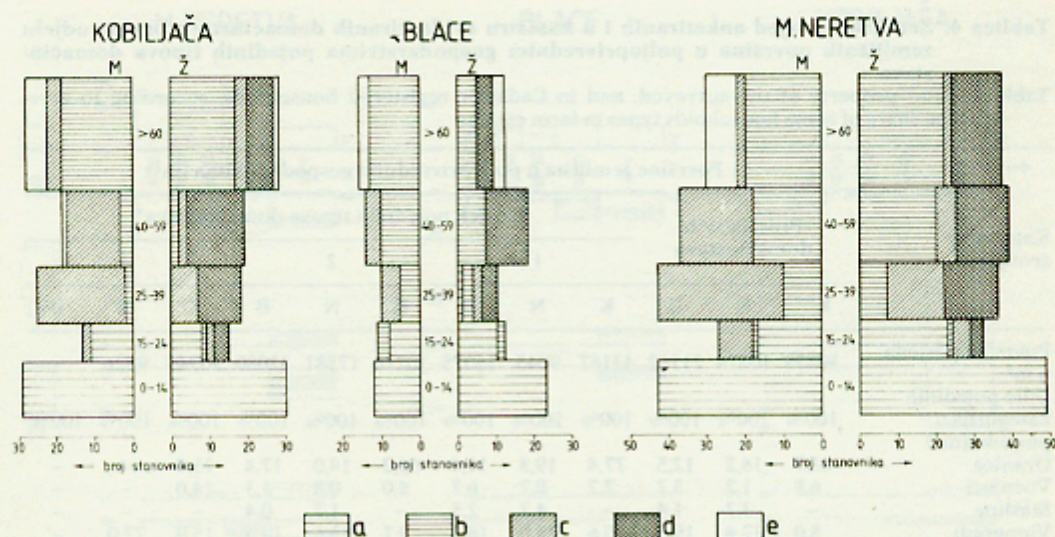
- da je poljoprivreda u polju u kršu, odnosno Kobiljači, izgubila svoje ranije prioritarno gospodarsko značenje, te da je raslojavanje domaćinstava bilo praćeno iseljavanjem dijela stanovništva, što se odrazilo na velikom broju staračkih i samačkih domaćinstava u tom naselju,

- da je poljoprivreda u delti, uzgojem kultura za tržište, ostala važan izvor prihoda i da raslojavanje domaćinstava u tom prostoru nije bilo praćeno jačim iseljavanjem stanovništva, svakako ne u mjeri kao u okolnom kršu,

Tablica 3. Prosječna površina posjeda anketiranih i u katastru evidentiranih domaćinstava
Table 3. Average land acreage of the surveyed, and in Cadaster registered households

Naselja	Svih domaćinstava	Prosječna površina posjeda (u m ²)					
		Pojedinih tipova domaćinstava*					
		1	2	3	4	5	6
Kobiljača	30 559	43 167	30 276	20 340	39 514	28 646	28 708
Mala Neretva	10 374	9 045	17 581	9 326	5 109	11 091	7 612
Blaca	21 142	15 075	32 080	-	26 982	17 162	-

* Tipovi odgovaraju sveukupno ekonomskim obilježjima tipova domaćinstava navedenih u tablici 2

Sl. 1. Struktura stanovništva prema provedenoj anketi u svibnju 1988. godine u Kobiljači, Blacama i Maloj Neretvi: a = djeca i školski polaznici, b = aktivna radna snaga s radom na vlastitom poljoprivrednom posjedu, c = aktivna radna snaga zaposlena izvan posjeda, d = domaćice, e = umirovljenici

Picture 1. Structure of population, according to an opinion poll, carried out in May 1988, in Kobiljača, Blace, and Mala Neretva
 a = children and students,
 b = active working population on their own farms,
 c = active working population, employed some place else but their own farms,
 d = housewives,
 e = retired

- da su se u sva tri naselja bitno izmijenili kriteriji vrednovanja zemljišta, jer ono, diferenciranjem poljoprivrednih u više tipova domaćinstava s različitim izvorima prihoda, za sva domaćinstva nema više istu vrijednost,

- da se znatno površine zemljišta nalaze u vlasništvu domaćinstava koja su u stanju odumiranja, pa se ta zemljišta u poljoprivredi slabije i valoriziraju, što naročito vrijedi za naselja u okolnom kršu.

5. Površine zemljišta u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava

Zemljišni posjedi u sva tri naselja nisu veliki, a nema ni većih razlika u veličini posjeda pojedinih tipova domaćinstava. Iz navedenog proizlazi da veličina posjeda i nije značajniji činilac intenziteta i usmjerenosti poljoprivredne proizvodnje, što proizlazi i iz činjenice da je poljoprivreda, kao glavni izvor prihoda, već gotovo napuštena u Kobiljači gdje su posjedi površinom relativno najveći (3 ha, 05 ara, 59 m²). Istovremeno u naseljima u delti, tj. Maloj Neretvi i Blacama, gdje su posjedi relativno manji (1 ha, 03 ara, 74 m², odnosno 2 ha, 11 ara, 42 m²) poljoprivreda je zadržala važnost kao jedini izvor prihoda kod značajnog broja domaćinstava tih naselja.

Iz navedenog očito proizlazi da su intenzitet i usmjerenost poljoprivredne proizvodnje više odraz više ili manje mogućnosti uzgoja kultura za tržište nego veličine posjeda, pa i njegove strukture s obzirom na udjel pojedinih kategorija iskorištavana zemljišta u jednom posjedu, a što se dobro vidi iz podataka tabl. 4.

Tablica 4. Zemljišni posjed anketiranih i u katastru evidentiranih domaćinstava prema udjelu zemljišnih površina u poljoprivrednim gospodarstvima pojedinih tipova domaćinstava

Table 4. Land property of the surveyed, and in Cadaster registered households, according to acreage share of some households types in farm estates

Kategorije zemljišta	Površine zemljišta u poljoprivrednim gospodarstvima (m ²)											
	Prosjeck svih domaćinstava			Prosjeck pojedinih tipova domaćinstava*								
				1			2			3		
	K**	N	B	K	N	B	K	N	B	K	N	B
Površina posjeda u m ²	30559	10374	21142	43167	9045	15075	30276	17581	32080	20340	9326	-
Udio pojedinih kategorija u posjedu (m ²)	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Oranice	63,7	16,2	12,5	77,4	19,8	11,4	66,2	14,0	17,4	35,4	-	-
Voćnjaci	6,8	1,2	3,7	7,7	0,7	6,7	8,0	0,8	1,3	14,0	-	-
Masline	-	3,7	1,4	-	4,2	2,5	-	1,7	0,4	-	-	-
Vinogradi	8,0	17,4	19,3	10,6	24,0	18,3	9,7	13,6	14,4	15,0	72,0	-
Pašnjaci i šume	20,4	40,4	44,3	3,8	30,1	38,1	15,4	31,8	49,7	31,9	5,4	-
Močvare i neplodno	1,0	21,1	18,8	5,0	21,2	23,0	0,7	30,1	16,8	3,7	22,6	-

* Vidi objašnjenje na tablici 2

** Velikim slovima su označena imena naselja: K = Kobiljača; N = Mala Neretva; B = Blace.

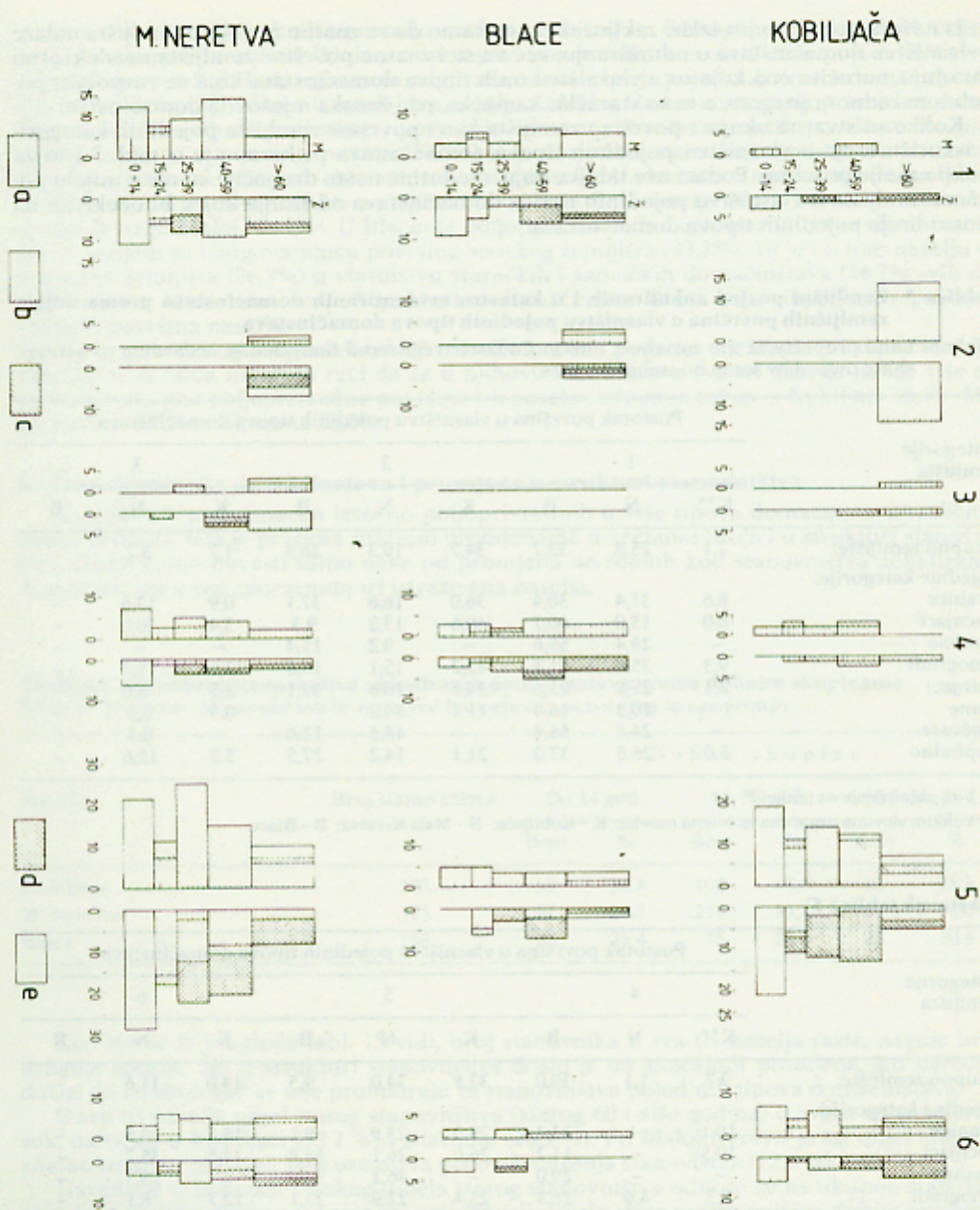
(Nastavak tablice 4)

Kategorije zemljišta	Površine zemljišta u poljoprivrednim gospodarstvima (m ²)											
	Prosjeck svih domaćinstava			Prosjeck pojedinih tipova domaćinstava*								
				4			5			6		
	K**	N	B	K	N	B	K	N	B	K	N	B
Površina posjeda u m ²	30559	10374	21142	39514	5109	28646	28647	11091	17162	28708	7612	-
Udio pojedinih kategorija u posjedu (m ²)	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Oranice	63,7	16,2	12,5	66,4	11,3	9,7	56,1	11,5	11,9	69,8	20,2	-
Voćnjaci	6,8	1,2	3,7	7,4	0,9	1,4	5,4	0,9	7,3	5,6	3,5	-
Masline	-	3,7	1,4	-	4,9	1,3	-	4,9	-	-	4,8	-
Vinogradi	8,0	17,4	19,3	6,1	11,7	16,9	6,2	11,7	46,9	7,2	9,2	-
Pašnjaci i šume	20,4	40,4	44,3	18,8	52,9	54,2	31,1	52,8	19,3	15,9	46,9	-
Močvare i neplodno	1,0	21,1	18,8	1,3	16,3	16,5	1,2	18,2	14,6	1,5	15,4	-

* Vidi objašnjenje na tablici 2

** Velikim slovima su označena imena naselja: K = Kobiljača; N = Mala Neretva; B = Blace.

Iz tabl. 4 se, naime, dobro uočuje da udjeli pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta u površini jednog gospodarstva u osnovi odgovaraju njihovim udjelima u ukupnoj površini zemljišta pojedinih naselja. Vidi se, također, da nema ni znatnijih razlika u udjelima pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta u posjedima pojedinih tipova domaćinstava, što bi inače trebalo očekivati s obzirom da pojedini tipovi domaćinstava ne raspolažu jednakim brojem i istom kvalitetom (odnos broja muške i ženske radne snage, kao i odnos broja muške i ženske radne snage mladih i starijih dobnih skupina) radne snage, a što će se vidjeti iz kasnijeg prikaza o strukturi stanovništva pojedinih naselja i pojedinih tipova domaćinstava.

Sl. 2. Struktura stanovništva u Maloj Neretvi, Blacama i Kobiljači prema tipovima domaćinstava s obzirom na njihova socijalno-ekonomska obilježja (prema Tablici 2). a = djeca i školski polaznici, b = aktivna radna snaga s radom na vlastitom poljoprivrednom posjedu, c = aktivna radna snaga zaposlena izvan posjeda, d = domaćice, e = umirovljenici

Picture 2. Structure of population in Mala Neretva, Blace and Kobiljača, according to types of households, regarding their socio-economical features (according to Table 2)

a = children and students,

b = active working population on their own farms,

c = active working population, employed some place else but their own farms,

d = housewives,

e = retired.

Iz navedenog očito proizlazi zaključak da ne samo da se znatne površine zemljišta nalaze u vlasništvu domaćinstava u odumiranju, već da se i znatne površine zemljišta neadekvatno obrađuju, naročito ona koja su u vlasništvu onih tipova domaćinstava koja ne raspolažu potrebnom radnom snagom, a to su staračka, samačka, pa i ženska mješovita domaćinstva.

Kolike su stvarne ukupne površine zemljišta kao i površine zemljišta pojedinih kategorija iskorištavanja u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava prikazano je u tabl. 5 i to za svako naselje posebno. Podaci ove tablice daju, međutim, nešto drugačije stanje o udjelu površina zemljišta u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava od stanja kojeg bi očekivali na osnovi broja pojedinih tipova domaćinstava.

Tablica 5. Zemljišni posjed anketiranih i u katastru evidentiranih domaćinstava prema udjelu zemljišnih površina u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava

Table 5. Land property of the surveyed, and in Cadaster registered households, according to acreage share owned by some household types

Kategorije zemljišta	Postotak površina u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava*								
	1			2			3		
	K**	N	B	K	N	B	K	N	B
Ukupno zemljište:	7,1	25,8	33,7	34,7	19,3	26,8	1,7	8,2	-
Pojedine kategorije:									
Oranice	8,6	31,4	30,4	36,0	16,6	37,1	0,9	13,6	-
Voćnjaci	8,0	15,0	60,7	40,6	13,2	9,3	3,4	10,0	-
Masline	-	29,4	59,6	-	9,2	11,4	-	-	-
Vinogradi	9,3	35,6	31,8	42,2	15,1	18,8	3,1	15,7	-
Pašnjaci	2,1	25,8	23,8	34,6	10,6	39,1	3,5	6,0	-
Šume	-	10,3	46,4	11,1	30,2	-	0,9	0,5	-
Močvare	-	24,8	56,9	-	48,5	12,6	-	0,1	-
Neplodno	3,0	26,5	37,0	21,1	14,2	27,5	5,3	12,6	-

* Vidi objašnjenje na tablici 2

** Velikim slovima označena su imena naselja: K - Kobiljača; N - Mala Neretva; B - Blace.

(Nastavak tablice 5)

Kategorije zemljišta	Postotak površina u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava*								
	4			5			6		
	K**	N	B	K	N	B	K	N	B
Ukupno zemljište:	9,7	1,1	30,0	32,8	34,0	9,5	14,0	11,6	-
Pojedine kategorije:									
Oranice	10,1	-	23,4	28,9	23,9	9,1	15,5	14,5	-
Voćnjaci	10,5	-	11,2	26,0	26,1	18,8	11,5	35,7	-
Masline	-	-	29,0	-	46,1	-	-	15,3	-
Vinogradi	7,3	4,6	26,3	25,4	22,9	23,1	12,7	6,1	-
Pašnjaci	10,3	0,3	32,0	38,7	50,4	5,1	10,8	6,9	-
Šume	6,5	-	52,9	70,4	36,5	0,7	11,1	22,5	-
Močvare	-	-	30,5	-	20,5	-	-	6,1	-
Neplodno	13,0	1,9	26,0	35,9	35,0	9,5	20,7	9,8	-

* Vidi objašnjenje na tablici 2

** Velikim slovima označena su imena naselja: K - Kobiljača; N - Mala Neretva; B - Blace.

U Kobiljači je u vlasništvu čistih poljoprivrednih domaćinstava samo 7,1%, u vlasništvu staračkih i samačkih domaćinstava 36,4%, a u vlasništvu mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava čak 56,5% ukupnih površina tog naselja. Ni udjeli pojedinih kategorija iskorišta-

vanja u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava bitno ne odstupaju od navedenih vrijednosti za ukupno zemljište. Ovakav odnos površina zemljišta u vlasništvu pojedinih tipova domaćinstava u Kobiljači uglavnom odgovara odnosu broja pojedinih tipova domaćinstava. Znatno su drugačiji odnosi u ostala dva naselja. U Maloj Neretvi čista poljoprivredna domaćinstva (25,3% svih domaćinstava) posjeduju četvrtinu (25,8%) ukupnih površina zemljišta naselja, ali je to manje od površina (27,5%) koje posjeduju staračka i samačka domaćinstva na koje otpada tek 15% svih domaćinstava tog naselja. U vlasništvu mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava je 49,1% zemljišta Male Neretve. U naselju Blace odnosi su tek nešto drugačiji nego Maloj Neretvi. U Blacama poljoprivredna domaćinstva (30,0% svih domaćinstava) posjeduju i odgovarajuću površinu seoskog zemljišta (33,7%), ali je i u tom naselju visok udjel zemljišta (26,8%) u vlasništvu staračkih i samačkih domaćinstava (16,7% svih domaćinstava). Mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva Blaca posjeduju 39,1% poljoprivrednih površina naselja.

Ako iz navedenog pregleda i tabl. 5 izdvojimo samo podatke o staračkim i samačkim domaćinstvima onda možemo reći da se u njihovu vlasništvu u sva tri naselja nalazi više od četvrtine ukupne poljoprivredne površine tih naselja, odnosno točno: u Kobiljači 36,4%, Maloj Neretvi 27,5% i Blacama 26,8%.

6. Transformacija domaćinstava i promjene u strukturi stanovništva

Navedena transformacija izvorno poljoprivrednih u više tipova domaćinstava različitih izvora prihoda, bila je praćena znatnim promjenama u kretanju broja i u strukturi stanovništva. Ovdje ćemo navesti samo neke od promjena utvrđenih kod stanovništva anketiranih domaćinstava u već spomenuta tri istraživana naselja.

Tablica 6. Struktura stanovništva anketiranih domaćinstava prema dobnim skupinama

Table 6. Structure of population in surveyed households, according to age groups

Naselja	Broj stanovništva	Dobne skupine					
		Do 14 god.		15-59 god.		60 i više god.	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
Kobiljača	223	59	26,4	108	48,4	56	25,2
M. Neretva	373	92	24,7	214	57,3	67	18,0
Blaca	138	35	25,4	75	54,3	28	20,3

Kao što se iz pregleda tabl. 15 vidi, broj stanovnika u sva tri naselja raste, negdje brže drugdje sporije. No u strukturi stanovništva došlo je do značajnih promjena, što naročito dolazi do izražaja kad se one promatraju za stanovništvo pojedinih tipova domaćinstava.

U sva tri naselja udjel starog stanovništva (starog 60 i više godina) u sva je tri naselja visok, naročito u Kobiljači (25,2 %) i Blacama (20,3 %). I u Maloj Neretvi je taj udjel (18,6 %) znatno iznad vrijednosti koja označava početak starenja stanovništva (12,0 %).

Navedene vrijednosti visokog udjela starog stanovništva odnose se na ukupno stanovništvo triju naselja. Bitno su drugačije vrijednosti udjela starog stanovništva dobiju analizom dobnog sastava samo aktivnog stanovništva, tj. radne snage, i to posebno zaposlene na vlastitom posjedu, posebno zaposlene izvan posjeda. Iz podataka tabl. 7 vidi se da je radna snaga uključena u poljoprivredne poslove vlastitog posjeda u sva tri naselja znatno starija od radne snage zaposlene izvan posjeda. U sva tri naselja više od polovice ukupne poljoprivredne radne snage je starija od 40 godina (do 60 godina), a u Maloj Neretvi taj udjel iznosi 71,9 %, Kobiljači 62,5 % i u Blacama 56,6 %. Istovremeno je radna snaga zaposlena izvan posjeda u sva tri naselja znatno mlađa, jer je više od polovice zaposlenih (55,8 % - 63,6 %) staro 25 - 39 godina.

Naveden proces deagrarizacije bitno je izmijenio i strukturu stanovništva prema osnovnim grupama djelatnosti (tabl. 8), kao i zastupljenost stanovništva tih djelatnosti u pojedini

Tablica 7. Struktura aktivnog stanovništva anketiranih domaćinstava prema dobnim skupinama
 Table 7. Structure of active population in surveyed households, according to age groups

Naselja	Aktivno stanovništvo				Dobne skupine					
	s radom:	Broj	%	15-24. god. Broj	%	25-39. god. Broj	%	40 i više god. Broj	%	
Kobiljača	- na vlastitom posjedu	8	13,8	1	12,5	2	25,0	5	62,5	
	- zaposleno	50	86,2	4	8,0	30	60,0	16	32,0	
	ukupno	58	100,0							
M. Neretva	- na vlastitom posjedu	57	40,0	3	5,3	13	22,8	41	71,9	
	- zaposleno	86	60,0	14	16,3	48	55,8	24	27,9	
	ukupno	143	100,0							
Blaca	- na vlastitom posjedu	30	73,2	5	16,7	8	26,7	56,6		
	- zaposleno	11	26,8	-	-	7	63,6	4	36,4	
	ukupno	41	100,0							

Tablica 8. Struktura stanovništva anketiranih domaćinstava prema grupama aktivnosti
 Table 8. Structure of population in surveyed households, according to activity groups

Grupe stanovništva	Naselja					
	Kobiljača		M. Neretva		Blaca	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	223	100,0	373	100,0	138	100,0
Djeca i školski polaznici	78	35,0	132	35,4	53	38,4
Aktivni stanovništvo (15-59. god.)						
Ukupno:	89	39,9	174	46,6	57	41,3
- u poljoprivredi	(8)	(3,6)	(57)	(15,3)	(30)	(21,8)
- izvan poljoprivrede	(50)	(22,4)	(86)	(23,1)	(11)	(7,8)
- ostali*	(31)	(13,9)	(31)	(8,2)	(16)	(11,7)
Osobe starije od 59 godina	56	25,1	67	18,0	28	20,3

* Pretežno domaćice i nešto umirovljenika

nim dobnim skupinama (sl. 1). Iako su podaci tabl. 8 i sl. 1 zaista vrlo ilustrativni, pa se iz njih mogu izvući različiti zaključci o društveno-ekonomskim posljedicama deagrarizacije, oni u osnovi ipak ne kazuju mnogo. Najveći nedostatak takvih kumulativnih podataka za čitavo naselje jeste u tome što se iz njih ne mogu izvući zaključci o mogućim daljnjim pravcima društveno-ekonomskog razvoja naselja ili kraja. Pojedina se, naime, naselja sastoje iz različitog broja više tipova domaćinstava s vrlo različitom strukturom stanovništva prema djelatnostima kao i zastupljenosti stanovništva tih djelatnosti u pojedinim dobnim skupinama. A upravo u specifičnostima navedenih elemenata kod pojedinih tipova domaćinstava možemo uočiti daljnje pravce razvoja kako tih domaćinstava tako i čitava naselja.

U tom je pogledu mnogo ilustrativnija sl. 2, koja prikazuje dobne piramide, s prikazom broja stanovnika pojedinih grupa aktivnosti u pojedinoj dobnoj skupini, za sve tipove doma-

ćinstava u sva tri naselja. Iz te se slike vidi da su u stanju odumiranja ne samo staračka i samaćka već i čista poljoprivredna domaćinstva, naročito u Kobiljači i Blacu. Vrlo brzo će u stanje odumiranja doći i muška mješovita domaćinstva, jer je i njihov dobni sastav vrlo nepovoljan. Povoljniju perspektivu razvoja imaju ženska mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva, jer imaju najbolji dobni sastav stanovništva. To su, međutim, ona domaćinstva u kojima na vlastitom poljoprivrednom posjedu (ako ga još imaju) ne radi nitko od aktivnih članova, odnosno ona u kojima na vlastitom poljoprivrednom posjedu radi samo još ženska radna snaga.

Uvjereni smo da se iz navedenog priloga mogu izvući određeni zaključci o utjecaju deagrigracije na društveno-ekonomsku transformaciju u području delte i njezine krške okoliće. Naša je, međutim, prvenstvena želja bila da u prikazu istaknemo one elemente iz tog razvoja, koji su utjecali na raslojavanje izvorno poljoprivrednih i njihovu transformaciju u više tipova domaćinstava s različitim izvorima prihoda. Na taj smo, naime, način mogli otkriti osnovne društveno-ekonomske jedinice koje su ujedno i nosioci i činioci daljeg društveno-ekonomskog razvoja promatranog prostora.

Pojedini tipovi domaćinstava, u skladu sa svojim demografskim i ekonomskim posebnostima, specifično i vrednuju kako prirodnu sredinu (uključujući tu i zemljište kao osnovu agrarne proizvodnje), tako i društvena kretanja. Ona zbog toga specifično i reagiraju što se odražava i u karakteru društveno-ekonomskih procesa koji postepeno dolaze do izražaja i u dijelu geografskog sadržaja nekog kraja.

7. Agromelioracije i inovacije u poljoprivredi delte Neretve

Prve pisane natuknice o potrebi melioracije neretvanske delte potiču iz kraja 17. stoljeća,¹ dok je temelje melioracijama u ovom području dao svojim istraživanjima i projektima Domenico Mateis. Po njegovim projektima je 1845. godine započela izgradnja obrambenog nasipa od Vida do Metkovića.² Mateis je umro od malarije, pa je tek 1881. godine nakon dugih rasprava melioracija nastavljena s regulacijom korita rijeke Neretve i s ispuštima kroz riječnu obalu za zamuljivanje zaobalja. Radovi su završeni krajem 1888. godine, a službeno prihvaćeni polovicom 1889, te je tako Neretva postala plovnom od ušća do Metkovića za brodove do 2.000 brt nosivosti.³

Melioraciju priobalnih neretvanskih prostora od toga vremena pa sve do šezdesetih godina 20. stoljeća obavljali su pojedinci (poljoprivrednici) – otimajući zemlju vodi jendećenjem.⁴ Ovim mukotrpnim radom moglo se oteti Neretvi i močvarama relativno malo zemljišta, tako da je 1948. godine u neretvanskim blatijama bilo na raspolaganju 2.509 hektara obradivoga tla – od 12.047 ha ukupnoga zemljišta.⁵ Na same jendečke je od sela do sela otpadalo od 25 do 44 posto ukupnih površina, ovisno o visini terena.⁶ U privatnim rukama bila je glavnina obradivoga zemljišta, 2.459 ha, a zadružnog samo 41 ha i državnog tek 9 hektara.

S obzirom na izuzetan prirodno-proizvodni potencijal, koji je integriran u posebnim mogućnostima klime, vode i zemljišta, 1953. godine začinjse se ideja o stvarnoj melioraciji delte. Od 1954. do 1962. godine izrađena su tri projekta hidromelioracija i jedan iscrpan tehnički i ekonomski prijedlog.⁷ Konačno su stručnjaci Ujedinjenih naroda (FAO) započeli izradu novoga projekta melioracije 1962. i predali ga nosiocu 1964. godine. U dogovoru s novoformiranim PIK-om »Neretva«, odlučeno je da se meliorira najniži dio delte uz ušće rijeke, nazvan »Opuzen-ušće« – bruto površine od 3.762 hektara (uključen i prostor »Luke«). Konačno je glavna melioracija započeta 1966. godine usustičavanjem od poplava mora sa zapada izgradnjom nasipa, zatim nizom nasipa, kanala i ustava zaštićivanjem od zimskih poplava rijeke Neretve i Male Neretve, te pritoka s okolnih brda. Odslanjivanje tla izvedeno je pomoću sistema otvorenih dubokih kanala (3,5 do 5 metara) s dvije crpne stanice i nizom sekundarnih nešto plićih otvorenih kanala. Melioracijom je na spomenutom području dobiveno 3.155 ha neto površine sposobne za obradu.⁸

1. Moceginio A.: *Apulto delle decime e pesce nell Nertva*, Citluch 1698., libro 4

2. Glamuzina M.: *Delta Neretve*, Zagreb 1986., str. 46

3. Smoljan I.: *Neretva*, Zagreb 1970., str. 262

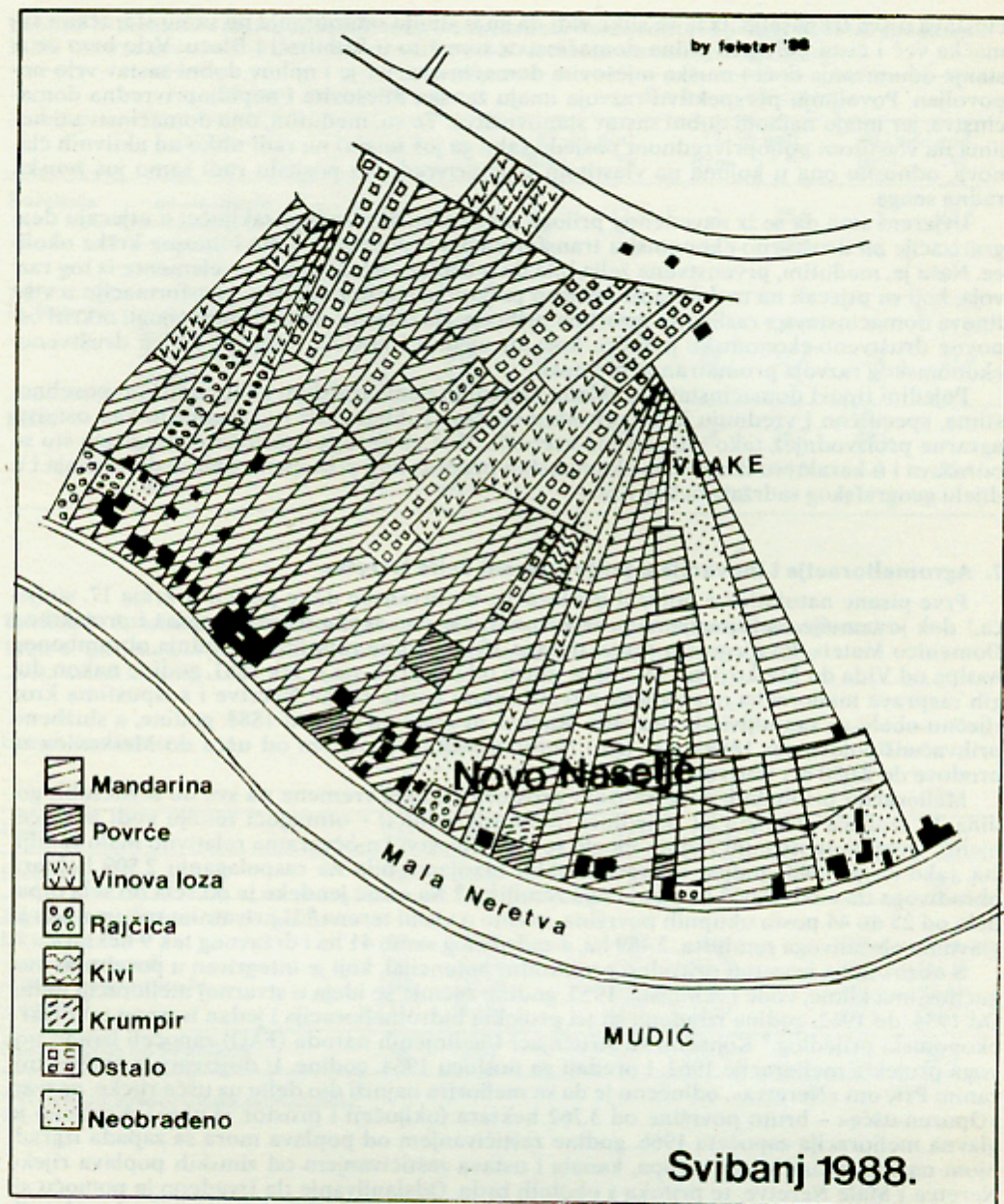
4. Detaljniji opis jendećenja dao je i M. Glamuzina, o. c., str. 50–53

5. Blašković P.: *Donjoneretvanska blatija*, Zagreb 1950.

6. Glamuzina M., o. c., str. 51

7. UNOP-FAO, *Ogledna melioracija tla u Donjoj Neretvi*, tehnički izvještaj (prijevod s engleskog), Split 1970., str. 14

8. UNOP-FAO, o. c., str. 48

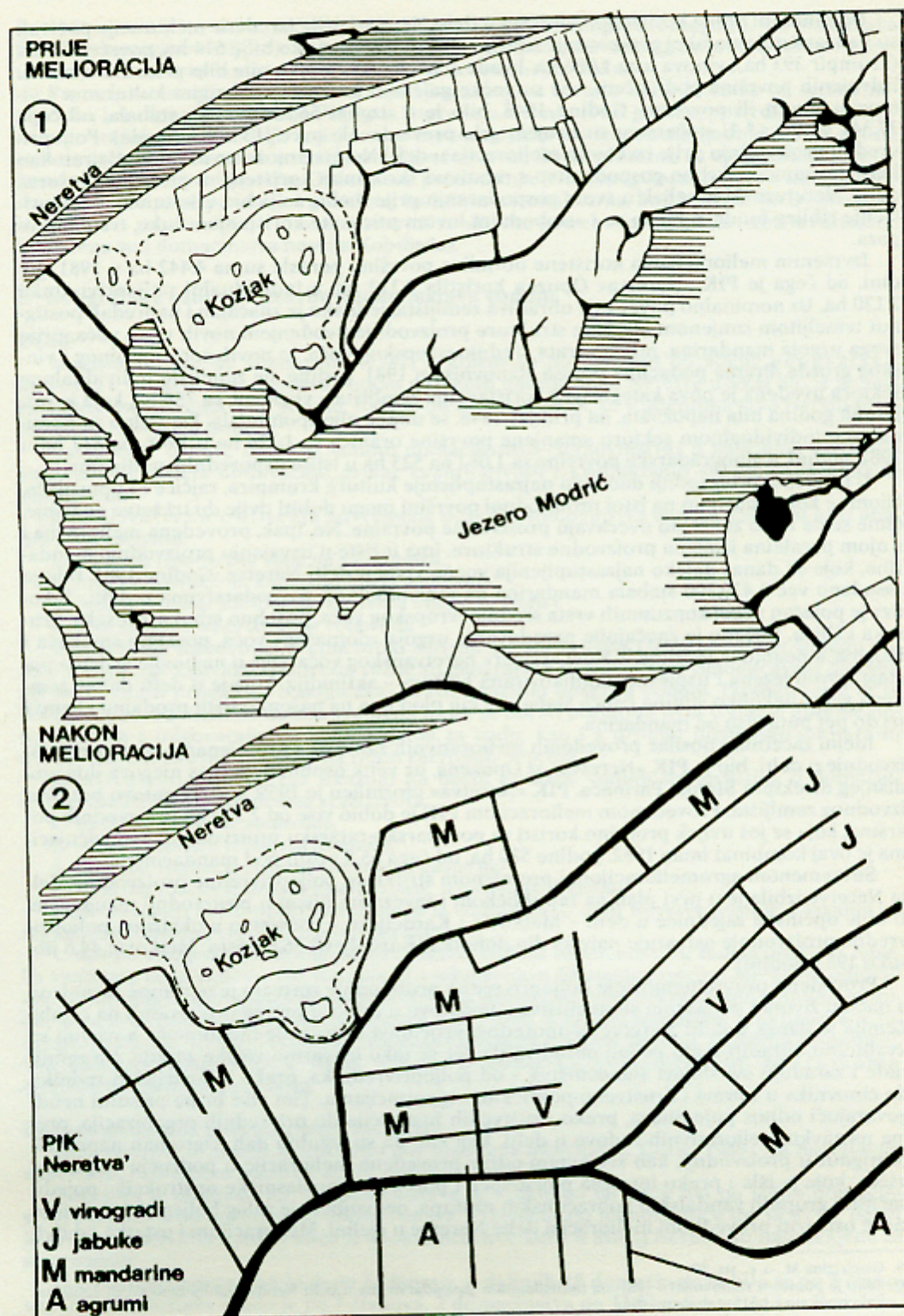

Sl. 3. Način korištenja poljoprivrednih površina u dijelu Male Neretve – prema kartiranju izvršenom u svibnju 1988. godine – vidi se prevaga kulture mandarina

Picture 3. Way of utilization of cultivate l acreage, in the part of Mala Neretva-according to cartographing in May 1988.-a prevailing crop of tangerine ca be noted

Sl. 4. Površine i kulture PIK-a »Neretva« Opuzen prije (1) i nakon provedenih melioracija (2) – primjer melioriranog bivšeg jezera Modrić

Picture 4. Acreage and crops of Agri-business conglomerate (PIK) »Neretva« of Opuzen, before (1), and after (2) carried melioration-a model of meliorated former lake Modrić

Dominantni oblici korištenja zemljišta u delti Neretve prije izvedene melioracije počivali su na klasičnoj ratarskoj proizvodnji: žitarice 630 ha, industrijsko bilje 614 ha, povrće 595 ha (krumpir 393 ha), vinova loza 1.086 ha, livade 1.296 ha. Voćarstvo nije bilo prisutno u smislu izdvojenih površina pod voćem, već su voćke gajene u asocijaciji s drugim kulturama – vinovom lozom ili povrćem. Godine 1948. bilo je u uzgoju 56.254 voćnih stabala, od čega 27.341 smokva.⁹ U stočarstvu sa brojem grla prevladavale ovce (13.211 komada). Poljoprivrednu proizvodnju prije izvršenih melioracija u delti Neretve možemo okarakterizirati kao klasično samoopskrbno gospodarstvo s relativno skromnim korištenjem prirodnih resursa delte. Neretvanski je seljak u svom gospodarenju prije melioracija bio više upućen na korištenje ribljeg fonda, a bavio se i »slobodnim lovom ptica«, te korištenjem žuke, trstike i rogoza.

Izvršenim melioracijama korištene obradive površine porasle su na 4.442 ha u 1981. godini, od čega je PIK »Neretva« Opuzen koristila 2.312 ha, a individualni poljoprivrednici 2.130 ha. Uz nominalno povećanje obradiva zemljišta, jednako je značajan i napredak postignut temeljitom izmjenom klasične strukture proizvodnje uvođenjem novih vrsta voća, prije svega uzgoja mandarina, novih sorata srednjoevropskog voća, te novih sorata stolnog i vinskog grožđa. Prema podacima popisa stanovništva 1981. godine, na zemljište individualnog sektora uvedena je nova kategorija iskorištavanja zemljišta – voćnjaci, sa 788 ha, koja je prijašnjih godina bila nepoznata, na primjer 1948. se uopće nije spominjala. Paralelno su nominalno u individualnom sektoru smanjene površine oranica sa 1.326 ha u 1948. na 817 ha u 1981. godini, a vinogradarske površine sa 1.082 na 525 ha u istim usporednim godinama.

U ratarskoj proizvodnji danas su najzastupljenije kulture krumpira, rajčice i kupusnjača, čijom se kombinacijom na istoj proizvodnoj površini mogu dobiti dvije do tri žetve godišnje, čime se de facto značajno uvećavaju proizvodne površine. No, ipak, provedena melioracija i s njom paralelna izmjena proizvodne strukture, ima težište u usvajanju proizvodnje mandarina, koje su danas daleko najzastupljenija voćna vrsta u delti Neretve. Godine 1981. bilo je zasađeno već 1.420.700 stabala mandarina na individualnim gospodarstvima u delti. Također je pojačan uzgoj konzumnih vrsta srednjoevropskog voća, posebno jabuka, bresaka, krušaka i šljiva. Uočeno je značajnije nazadovanje uzgoja »domaćeg« voća, posebno smokava i bajama, a pogotovo maslina.¹⁰ Novi »šlager« neretvanskog voćarstva u najnovije vrijeme postaje novouvezena i uspješno aklimatizirana kultura – aktinidija, koja je u delti danas zasađena već u nekoliko stotina tisuća stabala, a čiji plod ima na našem tržištu prodajnu cijenu i tri do pet puta višu od mandarina.

Idejni začetnik i nosilac provedenih meliorativnih zahvata, s promjenama strukture proizvodnje u delti, bio je PIK »Neretva« iz Opuzena, uz velik osobni doprinos njegova dugogodišnjeg direktora Stanka Parmača. PIK »Neretva« oformljen je 1959. godine gotovo bez proizvodnog zemljišta. Provedenom melioracijom PIK je dobio više od 2.300 ha proizvodnih površina, koja se još uvijek pretežno koristi za povrtlarsko-ratarsku proizvodnju. Pod voćnjacima je ovaj kombinat imao 1982. godine 580 ha, od čega 65,5 posto pod mandarinom.

Suvremenom agromelioracijom i promjenom strukture poljoprivredne proizvodnje, delta Neretve izmila je u prvi plan na republičkom i saveznom nivou u proizvodnji mandarina. U obje općinske zajednice u delti – Metković i Kardeljevo – voćarstvo u okvirima poljoprivredne proizvodnje ostvaruje najveći dio dohotka (Kardeljevo 36,6 posto, Metković 44,6 posto u 1983. godini).

Provedeno osuvremenjivanje poljoprivredne proizvodnje izazvalo je ogromne promjene u načinu života i ponašanju stanovništva – pogotovu u odnosu prema proizvodnji na zemlji. Zemlja je danas u delti Neretve neuporedivo vrijednija nego prije melioracija, a nastoji se kvalitetno obraditi svaki pedalj obradiva tla, jer se tako ostvaruju visoke zarade. Na zemlji rade i zarađuju svi slojevi stanovništva – od poljoprivrednika, preko industrijskih radnika do činovnika u upravi i društveno-političkim organizacijama. Tim više brine prisutni neodgovarajući odnos pojedinaca, preko društvenih institucija do privrednih organizacija, prema nastavku meliorativnih radova u delti, koji kao da su izgubili dah. Ogroman napredak postignut u proizvodnji, kao svojevrsni odraz provedene melioracije u području »Opuzen-ušće«, koja je išla i preko interesa pojedinaca i pored grupnovlasničke opstrukcije, pojedinačnih i grupnih vandalskih i obračunskih nastupa, nedvojbena je zalag boljeg života koji se može ostvariti provedbom melioracija delte Neretve u cjelini. Melioracijom i ostatka od dvi-

9. Glamuzina M., o. c., str. 59

10. Tako je popisom stanovništva 1981. na individualnim gospodarstvima u delti Neretve zabilježeno svega 2.830 stabala smokava i 1.515 stabala maslina

je trećine zemljišta delte, »Kuti« i »Vid-Norin«, bilo bi moguće dosegnuti, od stručnjaka FAO-a prognozirani cilj – da se Jugoslavija oslobodi barem uvoza agruma i to vlastitom proizvodnjom kvalitetnih mandarina i limuna u neretvanskoj dolini.

Provedena istraživanja – anketiranja i kartiranja u tri sela delte Neretve od strane nastavnika i studenata geografije PMF-a iz Zagreba u svibnju 1988. godine, potvrdila su pozitivni preobražaj u proizvodnji, koji je začeo melioracijama još šezdesetih godina. Četiri petine anketiranih domaćinstava u naseljima Mala Neretva i Blace pretežno su orijentirana na proizvodnju mandarina i povrća. Gotovo sva proizvodnja je tržišnog karaktera, što nije slučaj s drugim kulturama, posebno s groždem, bademima i smokvama, kod kojih se na tržište iznosi manji dio proizvodnje, a glavnina se troši za vlastite potrebe (u anketu, s istim rezultatom, uključena su i domaćinstva naselja Kobiljača).

8. Geografske osnove opskrbe domaćinstava vodom

Uvod

Magistarski rad M. Glamuzine (1981) u kojem su po prvi put obrađene geografske značajke opskrbe stanovništva vodom **najvećih** naselja delte Neretve u SRH bio je poticaj za daljnja istraživanja. Iste godine, točnije od 21. 5. do 29. 5., sa studentima smo izvršili prvu anketu u naseljima Delte.

Geografske osnove opskrbe vodom domaćinstava (stanovništva) u naseljima različitog stupnja centraliteta obuhvaćaju prikaz kvantitativnih i kvalitativnih svojstava specifičnih pokazatelja.

Kvantitativna obilježja suvremene opskrbe stanovništva vodom dobivaju se iz analize ovih varijabli:

1. *količina isporučene vode na stanovnika,*
2. *broj stanovnika na kilometar cijevi vodovoda,*
3. *brojčani odnos stanovnika i izlivnih mjesta za vodu i*
4. *broj stanova na priključak vodovoda*

Odnos broja stanovnika prema broju izlivnih mjesta za vodu i brojčani omjer između domaćinstava i priključaka vodovoda važne su geografske značajke koje omogućavaju donošenje svrhovitijih prijedloga (zaključaka) za suvremeniju opskrbu vodom. Promatraju li se te veličine u određenom razdoblju vremena može se dobiti potpuniji uvid u stanje opreme domaćinstava s odgovarajućim instalacijama za vodu, kao i s drugim higijensko-sanitarnim uređajima, što izravno upućuje na ritam razvojnih procesa.

Kvalitativna obilježja ukazuju na način opskrbe vodom stanovništva u domaćinstvima različitih naselja prema vrsti izvora:

1. *opskrba vodom iz vodovoda,*
2. *opskrba vodom iz zdenca (bunara),*
3. *opskrba vodom iz cisterne (čatrnje ili gusterne) i*
4. *opskrba vodom iz drugih izvora (rijeke, jezera ili podzemlja) . . .*

Najkvalitetniji način opskrbe vodom je iz vodovoda. U delti Neretve postoje 3 lokalna i 1 regionalni vodovod, vidi hidrogeološku skicu.

U sklopu višegodišnjih istraživanja opskrbe vodom stanovništva u domaćinstvima naselja različitog reda veličine SR Hrvatske i s odobrenjem Skupštine općine Metković odlučili smo se za anketu u tri manja ali karakteristična naselja. Anketu, prema standardnom upitniku, su proveli studenti II nastavne godine 1987/1988. u okviru terenskog praktikuma iz hidrogeografije od 15. do 22. 5. 1988. Anketa je izvršena u Maloj Neretvi, Blacama i Kobiljači, vidi hidrogeološku skicu. U ovom prilogu je težište na kvalitativnim značajkama opskrbe domaćinstava vodom.

Obrađa podataka i preliminarni rezultati:

Mala Neretva je naselje u stvaranju duž istoimene tekućice (Z. Curić, 1989), na naplavnom materijalu, rastresitom pokrovu, dakle, tipično je naselje u Delti.

Anketom je obuhvaćeno 76 domaćinstava. U svakoj od 68 kuća živi po jedno domaćinstvo, što je 89% od anketiranih domaćinstava. Prevladavaju jednokatnice (66 ili 87%), devet je prizemnica (12%) a jedna kuća je dvokatnica. Sve kuće u Maloj Neretvi su namijenjene za stanovanje.

U 18 domaćinstava živjelo je po 6 članova, u daljnjih 18 domaćinstava bilo je po 5 članova, 11 domaćinstava imalo je po 7 članova, 2 domaćinstva po 11 članova, po jedno domaćin-

stvo imalo je 8 i 9 članova, potpm u 9 domaćinstava živjelo je po 4 člana i u 3 domaćinstva po 1 član.

40 domaćinstava ili 52% stanovništva opskrbljivalo se vodom kombinirano iz cisterni i vodovoda. 23 domaćinstva ili 30% dobivali su vodu izravno priključkom na vodovod, 9 domaćinstava ili 12% iz zdenca i vodovoda preko hidrofora, 4 domaćinstva ili 6% uzimalo je vodu iz cisterni (čatrnja).^{10a}

27% ili 20 domaćinstava raspolaže s 5 izlivnih mjesta za vodu, 21% ili 16 domaćinstava s 4 izlivna mjesta, 20% odnosno 15 domaćinstava s 3 izlivna mjesta. 7 domaćinstava imalo je 7 izlivnih mjesta, 4 domaćinstva sa 6 izlivnih mjesta, 2 domaćinstva po 8, a u 3 domaćinstva smo pobrojali 9, 10 i 11 izlivnih mjesta za vodu.

64 ili 84% domaćinstava posjeduju kadu za kupanje, 10 ili 13% domaćinstava po 2 kade. 57 domaćinstava ili 74% ima WC, 19 ili 26% domaćinstava ima po 2 WC.

U Maloj Neretvi domaćinstva su vrlo dobro opremljena s bojlerima, u 43 ili 57% domaćinstava ustanovili smo po 1, u 25 ili 33% domaćinstava po 2, a u 4 (5%) čak 3 bojlera. 10 domaćinstava raspolaže s hidroforom. 45 domaćinstava (59%) ispušta otpadnu vodu u rijeku, 31 domaćinstvo ispušta otpadnu vodu u septičku jamu.

Blace su obalsko naselje u slikovitom zaljevu na dodiru mora i deltastog ušća Neretve u općini Metković.

Prema službenom popisu stanovništva godine 1981. u Blacama je bilo 48 domaćinstava. Anketom je obuhvaćeno 30 domaćinstava, 62,5% odnosno 72% od ukupnog stanovništva.

U 28 kuća (93%) bilo je po jedno domaćinstvo, samo 2 domaćinstva živjela su u jednoj kući. Najveći broj stambenih objekata čine jednokatnice (22 ili 73%), potom su dvokatnice (5 ili 17%), dok su tri kuće (10%) prizemni stambeni objekti. Od 30 kuća, 29 je namijenjeno za stanovanje, a jedna je za vikend boravak.

U 12 domaćinstava živjelo je po 6 članova, u 5 domaćinstava po 5 članova, u 4 domaćinstva po 4 člana, a u 2 domaćinstva po 7 članova, u 1 domaćinstvu bilo je čak 8 članova.

83% domaćinstava opskrbljivalo se vodom iz cisterni. 17% iz vodovoda.^{10b}

Šest domaćinstava raspolaže s 3 izlivna mjesta, a 4 domaćinstva sa 6 odnosno s 4 izlivna mjesta. U 2 domaćinstva pobrojali smo 10, a u jednom čak 12 izlivnih mjesta za vodu.

19 kuća ili 64% domaćinstava imalo je kupatilo, 4 kuće ili 13% domaćinstava imali su po 2 kade za kupanje. U 23 kuće je po 1 WC, u dvije kuće po 2 WC i u 3 kuće ustanovili smo po 3 WC.

Od 30 anketiranih domaćinstava 16 je imalo po jedan bojler, 2 domaćinstva po 2 i jedno domaćinstvo 3 bojlera. Svako drugo domaćinstvo ima hidrofor. Otpadnu vodu ispuštaju ponajviše u septičkim jamama (27 domaćinstava ili 90%), dok samo 3 ili 10% domaćinstava ispušta otpadnu vodu u more.

Kobiljača je izvan Delte, također novonastalo naselje koje se razvija na dodiru polja i okolnog krša u općini Metković.

Anketom je obuhvaćeno 55 domaćinstava, što je okruglo 60% od popisanog broja domaćinstava godine 1981.

U 52 kuće živjelo je po jedno domaćinstvo (95%), dok je u 3 kuće bilo po 2 domaćinstva (5%). I ovdje prevladavaju jednokatnice (30 ili 55%), 21 stambeni objekt su prizemnice (38%) i 4 kuće su na dva kata (7%). Sve kuće su stambene.

Najveći broj domaćinstava (14 ili 26%) su po 2 člana. U 9 ili 16% domaćinstava živjelo je po 6 članova, u 8 domaćinstava (15%) po 4 člana, u 5 domaćinstava po 7 članova, također u 5 domaćinstava po 5 članova, ali u 5 domaćinstava bio je samo po 1 član, u 4 domaćinstva živjelo je po 3 člana, u 3 domaćinstva po 8 članova i u 2 domaćinstva po 10 članova.

41 domaćinstvo ili 75% od anketiranih opskrbljivalo se vodom iz cisterni, 22% iz zdenaca (bunara) i 3% iz cisterni-vodovoda preko hidrofora.

13 ili 24% domaćinstava raspolagalo je s 4 izlivna mjesta za vodu. 7 ili 13% s jednim, 5 s 2, 3 s 3, zatim 3 domaćinstva s 5 i po jedno domaćinstvo imalo je 6 odnosno 7 izlivnih mjesta za vodu.

10a. Prema službenoj obavijesti pravnik Nikola Bartulovića, tajnika Izvršnog vijeća Skupštine općine Metković, od 1. VII-1988. nastavljeno je priključivanje domaćinstava Male Neretve na regionalni vodovod «Prud-Metković-Korčula»...

10b. Prema službenoj obavijesti pravnik Nikola Bartulovića, tajnika Izvršnog vijeća Skupštine općine Metković, od 1. VII-1988. i ostala domaćinstva u Blacama su se priključila na regionalni vodovod «Prud-Metković-Korčula».

Sl. 5. Hidrogeografska karta delte Neretve
Picture 5. Hydrogeographicalkarte the Neretvadelta

Kadu za kupanje imalo je 27 ili 49% domaćinstava, 2 domaćinstva imala su po 2 kupatila. Suvremeni WC imalo je 33 ili 60% anketiranih domaćinstava. Značajno je da je 8 ili 26% WC izvan stana, 1 domaćinstvo je imalo 2 WC.

23 ili 42% domaćinstava posjeduju po jedan bojler, u 4 ili 7% domaćinstava bilo je po 2 bojlera. 24 ili 44% domaćinstava raspolaže s hidroforom. 35 ili 64% domaćinstava ispušta otpadnu vodu u septičku jamu.

Zaključak

Na suvremenu opskrbu domaćinstava vodom utječu brojni i raznovrsni činitelji. Ponajprije meteorološko-klimatski uvjeti (A. Filipčić, 1989), hidrogeološke značajke terena (M. Herak, S. Bahun i drugi, 1974), zatim postignuti stupanj socio-ekonomske razvijenosti mjereno bruto društvenim proizvodom, to jest vrijednošću proizvodnje, ali i ekonomska politika (M. Glamuzina, 1986) također je značajna.

Prema načinu opskrbe domaćinstava vodom na temelju provedene ankete uočene su određene specifičnosti i ustanovljene značajne društveno-gospodarske inovacije u posljed-

njem desetljeću. Specifičnosti su uvjetovane ponajprije geografskim smještajem, položajem i hidrogeološkom funkcijom stijena. **Blace**, položajem na obali mora, **Mala Neretva**,^{10c} smještajem je tipično naselje u Delti i **Kobiljača**, naselje na prelazu polja u okolni krš, svrhovito odražavaju pojedine etape društveno-ekonomskih promjena i optimalan su pokazatelj dosegnutog stupnja razvojnih procesa u općini Metković. Otkrivene specifičnosti u opskrbi domaćinstava vodom triju karakterističnih naselja, analizom geografskih značajki, doprinose svrhovitijim rješenjima suvremene komunalne infrastrukture i sveukupnom razvitku u općini Metković i delti Neretve.

9. Procesi industrijalizacije i dnevna pokretljivost radne snage

Usporedo s intenzivnim mijenjanjem poljoprivrede, te procesima deagrarizacije i deruralizacije, odvijali su se i razmjerno snažni procesi industrijalizacije. Ovi procesi su, dapače, po intenzitetu i strukturi znatno dublji u općinama Metković i Kardeljevo nego što je to slučaj u većini drugih komuna južnog hrvatskog primorja, što ima opravdanje u posebnom geografsko-prometnom položaju neretvanske delte, u njezinim specifičnim prirodno-geografskim i društveno-tradicijskim osobinama. Dakako, i procesi industrijalizacije ovdje su vrlo mladi (osim donekle tradicionalne osnovne prerade duhana i mlinarstva): razvoj industrije također je uglavnom pratio promjene koje je donijela melioracija u zadnjih četvrt stoljeća. O akcelerativnosti industrijskog razvoja u općini Metković govore i neka osnovna kvantitativna industrijskogeografska mjerila: primjerice, vrijednost lokacijskog kvocijenta u 1953. iznosila je samo 0,425 (za ZO Split 0,812), pa je prema tomu zaostajanje iza prosjeka SR Hrvatske (1,000) bilo vrlo veliko, da bi se vrijednost ovoga pokazatelja u 1981. godini povećala na 0,818 (ZO Split 0,906), što upućuje na primicanje republičkom prosjeku industrijske razvijenosti. Odnosno, regionalni faktor za razdoblje od 1953. do 1981. za razvoj industrije u općini Metković imao je vrijednost 1,838 (ZO Split 0,867), što znači da je proces industrijalizacije u toj komuni relativno tekao brže od prosjeka SR Hrvatske (1,000). I po stupnju industrijalizacije, općina Metković danas se posve približila prosjeku SR Hrvatske: 1987. je u SRH na tisuću stanovnika bilo 122,4 industrijska radnika, a u općini Metković 116,2, po čemu se ova komuna nalazi među razvijenijima na području Dalmacije.¹¹

O mladosti procesa industrijalizacije govori podatak da prije drugoga svjetskoga rata u delti Neretve praktički i nije bilo pravih industrijskih pogona. Nešto duža tradicija manufakturno-industrijske proizvodnje vezana je jedino uz veće radionice za preradu nekih osnovnih poljoprivrednih proizvoda (osnovna prerada duhana, manji mlinovi), što znači da je agrar delte u početku bio značajan lokacijski faktor za nicanje i razvoj prvih manufaktura i industrije. Računa se da organizirani način proizvodnje i otkupa duhana na ovom području datira još od 1891. godine, a 1905. u Metkoviću je sagrađena iz državnog monopola duhana suvremena stanica (današnja glavna zgrada RO »Poduh«) za otkup i osnovnu preradu. Na toj dugoj tradiciji proizvodnje, osnovan je 1964. metkovički »Poduh«, koji uz otkupnu stanicu i pogon osnovne prerade u Metkoviću, raspolaže i s oko 400 hektara poljoprivrednih površina (plantaža) u Jezerima. Na tim osnovama, uz značajne oscilacije u obujmu proizvodnje duhana, počiva i sadašnja RO »Poduh« s više od dvije stotine zaposlenih (od čega 82 u OOUR-u u Metkoviću).¹²

Predratne manufakture – mlinovi i radionice tjestenine Vida Glušćevića i Mileta Jeramaza u Metkoviću – označile su i začetak današnje razmjerno razvijene prehrambene industrije, koja je osobito uspješno vertikalno povezana od proizvodnje poljoprivrednih sirovina na

10c. Zoran Curić: Mogućnost razvoja turizma u delti Neretve, Magistarski rad, Zagreb 1989. »Uz obale Male Neretve od mosta na jadranskoj turističkoj cesti nastalo je novo naselje. Iako su prve kuće počele »nicati« već početkom 50-ih godina jača izgradnja obiteljskih kuća počinje 70-ih godina. Ovo novo naselje proteže se u kontinuiranom redu kuća s lijeve strane Male Neretve u dužini od oko 3 km, a s desne strane u dužini oko 4 km. Tako su praktički srasli dijelovi naselja u narodu nazvani Grguruša (Prokopica), Buk, Vlaka i Crepina. Naselje se statistički još ne iskazuje, pa to stvara velike teškoće pri obradi. Naselje uz desnu obalu tekućice statistički pripada Opuzenu, dok se dio naselja uz lijevu obalu još uvijek vodi pod naseljem Slivno Ravno koje je danas praktički bez stanovnika. Tako se analizom ne dobije prava slika u prostoru pa je neophodno da od idućeg popisa naselje uz Malu Neretvu dobije pravni status. Stanovnici su najviše dosli (sišli) sa krškog oboda Delte iz naselja i zaselaka Slivno Ravno, pa se čuje i ime »Novo Slivno«. Ipak, naziv **Vlaka** najviše se uvrijedio za ovo novo naselje, koje ima oko 400 obiteljskih kuća u kojima obitava preko 700 stanovnika.«

11. Podaci su izračunati prema popisu stanovništva (SGH) i prema Analizi poslovanja privrede općine Metković u 1987. godini, Skupština općine Metković 1988.

12. Prema dokumentaciji RO »Poduh« Metković, anketirano u svibnju 1988. godine

melioriranim površinama do finalnih prehrambenih proizvoda u okviru PIK-a »Neretva« u Opuzenu. U okviru PIK-ove prerađivačke prehrambene industrije, koja je uglavnom mlada od dva desetljeća, danas je zaposleno oko pet stotina radnika, a tu je još pedesetak zaposlenih u preradi mesnih proizvoda u okviru RO »Razvitak«, te ponešto i unutar OOUR-a PPK Zagreb.¹³ Suvremeniji razvoj prehrambene industrije u Metkoviću započinje od izgradnje mlina 1950, te osnivanja samostalnog prehrambeno-industrijskog poduzeća »Žito-fond« 1953. godine. Ova jezgra, koja od 1957. nosi današnje ime – »Neretvanski partizan«, 1962. dobiva suvremenu pekaru i dograđeni mlin, te tvornicu stočne hrane. Godine 1971. grade se i veliki silosi za žitarice (danas kapaciteta oko tisuću vagona), čime je Metković postao centar za opskrbu brašnom, tjesteninodručje dijela Hercegovine i Crne Gore).¹⁴

Na granici manufakture i industrije nalazi se danas i proizvodnja pletarskih proizvoda u Metkoviću (i okolici), koja ima kao kućna radinost tradiciju dugu stotinjak godina. Ta se proizvodnja (koja je usko povezana s trgovinom i izvozom) od 1947. nalazi u okviru metkovičkog »Razvitka«, gdje je 1954. osnovana posebna jedinica pletarije, a od 1973. i današnji OOUR »Pletimpex« (koji ima određene proizvodne i poslovne jedinice širom Jugoslavije, bazirajući osnovnu proizvodnju na principu kooperacije). Od 1980. godine u Metkoviću se razvija i omanja proizvodnja vibracijske tehnike za rudarstvo i građevinarstvo, kao značajna industrijska inovacija koja bi mogla imati perspektive.¹⁵

S obzirom na razmjerno intenzivne procese deagrarizacije i deruralizacije, i u metkovićkoj općini kao nerazvijenom području rješenje za problem nezaposlenosti željelo se naći u izgradnji nekih pogona radnointenzivne industrije, prvenstveno tekstilne. Koliko su to ekonomski i socijalno pravi poslovni potezi i da li će oni donijeti trajnija rješenja – teško je predvidjeti, ali je činjenica da danas tekstilna industrija čini okosnicu izvanpoljoprivredne zaposlenosti u općini Metković (blizu 900 zaposlenih ili oko 36 posto od zaposlenih u industriji). Metkovička tekstilna industrija izrasla je iz malih obrtničkih radionica smještenih u samom gradskom središtu (gdje se dio i danas nalazi) – bili su to omanji krojački i tapetarski pogoni, te proizvodnja kišobrana (tapetarija je ukinuta 1974., a kišobranarna 1977. godine). RO »Progres«, koji je ponajviše konfekcionirao hlače, 1963. postaje samostalnim poduzećem, a iz njega su kasnije izrasle i neke nove tekstilne organizacije. U današnjoj konfekciji RO »Progres«, koja djeluje u skućenim proizvodnim prostorijama u središtu grada, zaposleno je nešto više od dvije stotine radnika (mahom žena). Godine 1969. iz »Progressa« nastaje i današnji OOUR »Napredak« (u sastavu splitske »Jugoplastike«), koji raspolaže s novijom, ovećom proizvodnom halom i zapošljava gotovo četiri stotine radnika na konfekciji hlača i suknji (i sličnih tekstilnih proizvoda). Kao niskoakumulativna, metkovička tekstilna industrija tek je značajniji jezičac na vagi zapošljavanja negoli važniji faktor privrednoga napretka kraja.¹⁶

Osim tradicionalnog tiskarstva (»Biokovo« Metković), dijela proizvodnog građevinarstva (u Opuzenu), te metkovičke »Mehanike«, suvremene industrijske inovacije u ovom kraju uglavnom su vezane uz RO »Naronaplast« u Metkoviću, koja ima sve širi proizvodni program. I ovo industrijsko poduzeće izraslo je zapravo iz »Progressa« 1974. (tada se zove »Vinilko«, a od 1980. »Naronaplast«), a u osnovi temeljilo je svoju proizvodnju na PVC granulati-ma i folijama. Stalnim inovacijama u proizvodnom programu, ova industrija prošla je dosta skokovite oscilacije u proizvodnji i poslovnom uspjehu, pa bi ravnomjerniji uspon zabilježila tek zadnjih nekoliko godina. Proizvodne inovacije u najnovije vrijeme osobito se odnose na usvajanje suvremene proizvodnje disketa i sličnih proizvoda za potrebe razvoja informatike, a u zajedničkom ulaganju s jednom firmom iz SAD (pogon »Magmedia technologies«).¹⁷ Dakako, inovacijski prodori u proces industrijalizacije u delti Neretve još su nedovoljni i prespori, pa prestrukturiranje dosadašnje industrije i nicanje novih pogona u skladu sa zahtjevima tržišne privrede i izvoza, tek predstoji.

Sudeći prema dosadašnjim efektima, procesi industrijalizacije u delti Neretve razvijali su se znatno sporije od strukturalne transformacije stanovništva, kao i u odnosu na prirodne i druge mogućnosti i lokacijske faktore, što znači da se razvoj industrije (ali selektivno po strukturi i prostornom rasporedu) tek može očekivati u pravom smislu. Prema finan-

13. Zoran Čurić: PIK »Neretva« Opuzen, diplomatska radnja na Geografskom odjelu PMF u Zagrebu, 1988.

14. Prema dokumentaciji RO »Neretvanski partizan« Metković

15. Prema dokumentaciji OOUR »Pletimpex« RO »Razvitak« Metković

16. Prema dokumentaciji RO »Progres« i OOUR »Napredak« Metković

17. Slobodan Volarević: Naronaplast, separat iz Neretvanskog vjesnika, Metković 16. 12. 1986.; Dokumentacija RO »Naronaplast« Metković

Tablica 9. Struktura privrede općine Metković prema osnovnim granama i nekim financijskim pokazateljima i zaposlenosti u 1987. godini.

Table 9. Economy structure of township of Metković, according to main industrial branches and some financial indexes and employment in 1987.

Grana privrede	Posto od ukupnog prihoda	Posto od dohotka	Posto dohotka u ukupnom prihodu	Broj zaposlenih	Posto od broja zaposlenih
Industrija	21,4	29,0	15,9	2500	33,2
Poljoprivreda	20,9	19,1	10,8	1466	19,5
Šumarstvo	0,1	0,2	75,5	14	0,2
Građevinarstvo	3,3	9,3	33,2	833	11,1
Promet	1,5	7,2	57,1	435	5,8
Trgovina	51,6	31,5	7,2	1886	25,1
Ugostiteljstvo	0,6	1,1	22,6	170	2,2
Obrt	0,2	0,9	47,5	180	1,4
Stambeno-komunalna djelatnost	0,3	1,2	43,6	89	1,2
Financ.-tehn. usluge	0,1	0,5	72,6	21	0,3
Općina	100,0	100,0	11,7	7522	100,0

Tablica 10. Struktura industrije općine Metković prema pripadajućim pogonima i osnovnim pokazateljima poslovanja i zaposlenosti 1987. godine

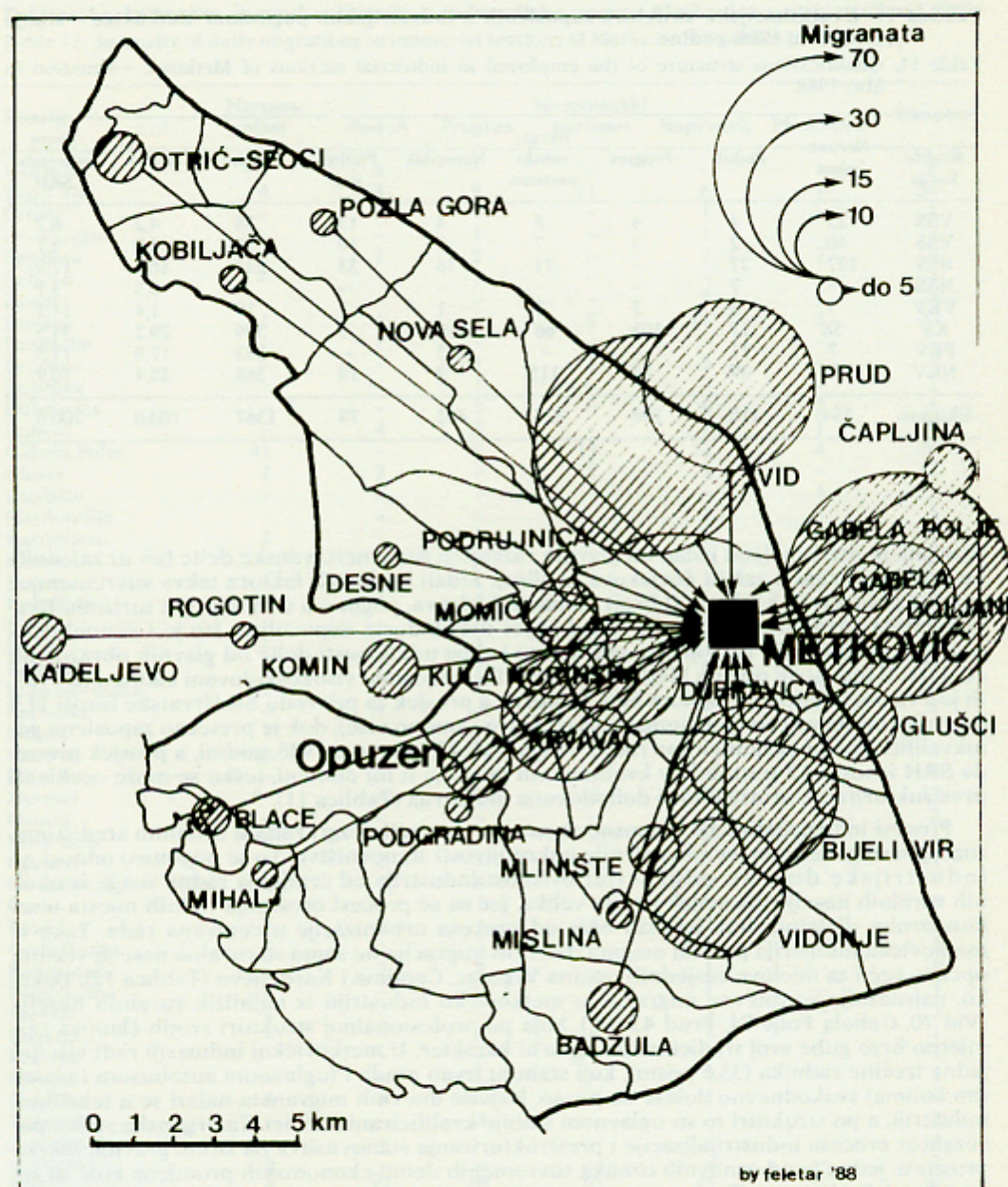
Table 10. Industry structure of township of Metković, according corresponding sections and main indexes of business and employment in 1987.

Pogon	Posto od ukupnog prihoda	Posto od dohotka	Broj zaposlenih	Posto od broja zaposlenih
Elektroneretva	6,3	8,5	90	3,6
Mehanika	3,6	6,7	182	7,3
Naranoplast	10,6	9,6	348	13,9
Visokogradnja Opuzen	4,0	5,6	104	4,2
Pletimpex	5,7	10,0	167	6,7
Napredak – Konfekcija	3,7	15,3	367	14,7
Progres – Konfekcija	6,1	0,5	175	7,0
Neretvanski partizan	12,8	14,5	229	9,2
Neretva – Industrija	24,6	9,6	479	19,1
Razvitak – Meso	13,6	5,3	65	2,6
Poduh	6,5	10,0	208	8,3
Biokovo – tiskara	2,5	4,4	86	3,4
Ukupno	100,0	100,0	2500	100,0

cijskim efektima, a donekle i prema zaposlenosti, privredom općine Metković već tradicionalno dominira djelatnost trgovine (1987. trgovina je zapošljavala 25,1 posto zaposlenih od ukupne privrede, te ostvarivala 51,6 posto ukupnog prihoda i 31,5 posto dohotka). Na drugom mjestu po važnosti, čak ispred poljoprivrede (Tablica 9), nalazi se industrija: čak 33,2 posto zaposlenih, ali 21,5 posto ukupnog prihoda i 29,0 posto dohotka privrede općine.¹⁸

Što se tiče granske strukture industrije, prevladava tekstilna i prehrambena, uz neke specijalizirane industrijske grane, s time što u ostvarenom dohotku dominira prehrambena i duhanska grana (Tablica 10). Uspješnije korelativne veze u trokutu suvremena poljoprivredna proizvodnja – industrija – turizam i ugostiteljstvo tek se danas počinju uspješnije

18. Analiza poslovanja privrede općine Metković u 1987. godini, SO Metković 1988.

Sl. 6. Prostorni raspored dnevnih migranata u industrijske pogone u gradu Metkoviću – prema anketi provedenoj u svibnju 1988. godine

Picture 6. Spatial disposition of daily migrants to industrial plant sections in town of Metković – according to an opinion poll, carried out in May 1988.

Tablica 11. Kvalifikacijska struktura zaposlenih u industrijskim pogonima Metkovića – stanje svibanj 1988. godine

Table 11. Qualifications structure of the employed in industrial sections of Metković – situation in May 1988.

Kvalifikacija	Narona-plast	Poduh	Progres	Neret-vanski partizan	Napredak	Pletim-pex	Ukupno	Posto	Posto privreda SRH
VSS	25	4	4	8	4	13	58	4,2	6,2
VSS	10	2	3	7	7	10	39	2,9	5,1
SSS	127	27	–	21	16	33	224	16,4	17,7
NSS	–	7	–	–	–	–	7	0,5	3,1
VKV	5	3	2	7	1	1	19	1,4	11,2
KV	58	17	105	66	150	3	399	29,2	34,5
PKV	7	11	–	–	215	–	233	17,0	11,3
NKV	122	39	84	115	9	19	388	28,4	10,9
Ukupno	354	110	198	224	402	79	1367	100,0	100,0

razvijati, te predstavljaju jedan od glavnih razvojnih šansi neretvanske delte (ali uz zajedničku odlučnu brigu o zaštiti čovjekova okoliša). Jedan od bitnih faktora takva suvremenijeg razvoja predstavlja kvaliteta (i broj) domaćih kadrova, pogotovo u industriji i turizmu. Kvalifikacijska struktura u industriji zasad je još uvijek dosta nepovoljna, što je i razumljivo s obzirom na kratkoću razvoja ove grane, kao i zbog udaljenosti delte od glavnih obrazovnih centara. U industriji općine Metković još uvelike nedostaju visokoškolorani kadrovi (u 1988. ih je s višom ili visokom školom bilo 7,1 posto, a prosjek za privredu SR Hrvatske iznosi 11,3 posto, odnosno za razvijene industrijske centre i znatno više), dok je pretežno zaposlena polukvalificirana i nekvalificirana radna snaga (čak 45,4 posto u 1988. godini, a prosjek privrede SRH iznosi 22,2 posto). Bez kvalitativnih pomaka u toj domeni, teško se može očekivati prestrukturiranje proizvodnje i dohodovnjija industrija (Tablica 11).¹⁹

Procesi industrijalizacije, odnosno stvaranje sve većih jezgri rada u urbanim središtima, značajan su generator sve intenzivnije pokretljivosti stanovništva. To se pogotovo odnosi na industrijske dnevne migracije: ovisnost industrije od crpljenja radne snage iz okolnih ruralnih naselja još uvijek je vrlo velika, jer su se procesi otvaranja radnih mjesta u sekundarnim djelatnostima odvijali brže od procesa urbanizacije u centrima rada. Tako je metkovička industrija postala magnet dnevnih migracija ne samo za ruralna naselja vlastite općine, već i za dijelove susjednih općina Vrgorac, Čapljina i Kardeljevo (Tablica 12). Daka-ko, najznačajnije su dnevne migracije u metkovičku industriju iz najbližih ruralnih naselja (Vid 70, Gabela Polje 74, Prud 43 itd.), koja po profesionalnoj strukturi svojih članova razmjerno brzo gube svoj tradicionalni agrarni karakter. U metkovičkoj industriji radi više od jedne trećine radnika (35,6 posto), koji stanuju izvan grada i (uglavnom autobusom i vlastitim kolima) svakodnevno dolaze na posao. Najviše dnevnih migranata nalazi se u tekstilnoj industriji, a po strukturi to su uglavnom slabije kvalificirani radnici. Ta organska radna povezanost procesa industrijalizacije i prestrukturiranja stanovništva na širem gravitacijskom prostoru, jedna je od osnovnih oznaka suvremenih demo-ekonomskih promjena koje su zahvatile i deltu Neretve.²⁰

10. Promjene u prostornoj slici naseljenosti općine Metković

Suvremeni transformacijski procesi, koji se u osnovi temelje na melioraciji neretvanske blatije (i transformaciji poljoprivrede) i na procesima industrijalizacije, kao i novom prometnom valoriziranju prostora uz tok Neretve i obale, postali su faktor nezaustavljivih vitalnih promjena u prostornom rasporedu stanovništva. U delti se ne radi samo o sve intenziv-

19. Kadrovska evidencija u industrijskim poduzećima Metkovića, prema anketi provedenoj u svibnju 1988.

20. Podaci o dnevnim migracijama dobiveni su izravnim uvidom u kadrovsku evidenciju u svim industrijskim radnim organizacijama u Metkoviću, anketa provedena u svibnju 1988. godine

Tablica 12. Intenzitet dnevnih migracija u industrijske pogone Metkovića – stanje svibanj 1988.
 Table 12. Intensity of daily migrations to industrial sections of Metković – situation in May 1988.

Naselje	Narona-plast	Poduh	Progres	Neretvanski partizan	Napredak	Pletimpex	Ukupno
Badžula	3	4	–	–	–	1	8
Bijeli Vir	6	3	9	11	6	1	36
Črnići	–	–	–	–	1	–	1
Crveni grm	–	–	1	–	1	–	2
Čapljina	2	1	2	–	2	2	9
Čeljevo	–	–	1	–	–	–	1
Desne	–	–	–	–	3	1	4
Doljani	1	1	–	5	11	2	20
Dragacija	–	1	–	–	–	–	1
Dračevo	–	–	1	1	5	–	7
Dubrava	–	–	1	–	–	–	1
Dubravica	–	–	1	–	4	–	6
Gabela	–	4	3	–	1	1	9
Gabela Polje	41	–	4	13	12	4	74
Glušci	2	2	–	5	3	–	12
Gnjilište	–	–	–	–	–	1	1
Hardomilje	–	–	–	–	1	–	1
Kardeljevo	2	–	2	1	2	–	7
Klepšci	–	–	–	–	1	–	1
Komin	5	–	1	1	1	1	9
Kobiljača	–	1	2	–	–	–	3
Klada	–	–	–	–	1	–	1
Krnja	–	–	1	–	1	–	2
Krvavac	8	1	7	–	6	1	23
Kula Norinska	2	–	8	–	10	2	22
Ljubuški	–	1	–	–	–	–	1
Mihalj	1	–	–	–	–	–	1
Mislina	4	–	–	–	–	–	4
Mlinište	–	5	1	–	3	–	9
Momići	–	–	45	2	6	–	12
Mostar	–	–	–	–	–	2	2
Nova Sela	–	–	1	–	–	–	1
Opuzen	–	2	5	1	3	–	11
Otrić-Seoci	1	1	4	–	1	–	7
Otok	–	–	1	–	2	–	3
Prud	2	7	3	8	22	1	43
Pozla Gora	–	1	1	–	–	–	2
Podravnica	–	2	2	–	1	–	5
Podgradina	–	–	–	–	1	–	1
Prevlaka	–	–	–	–	3	–	3
Rogatin	–	–	–	–	1	–	1
Stubica	–	–	–	–	1	–	1
Sjekose	–	–	–	–	1	–	1
Trn-Blace	2	–	1	–	3	–	6
Tuštovac	–	–	3	–	–	–	3
Trebižat	–	1	–	–	–	–	2
V. Prolog	2	–	–	–	–	–	2
Vid	4	30	10	10	15	1	70
Vidanje	12	–	–	12	–	–	24
Višići	9	–	1	–	4	–	14
Ukupno migranata	111	67	82	70	135	22	487
Ukupno zaposlenih	354	110	198	224	402	79	1367
Posto migranata	31,3	60,9	41,3	31,3	33,6	27,8	35,6

Tablica 13. Stanje zaposlenosti u društvenom sektoru u pojedinim karakterističnim cjelinama općine Metković 1971. i 1981. godine.

Table 13. Situation on employment in public sector, in some characteristic spatial entirieties of township of Metković, in 1971. and 1981.

Područje	1971.		1981.	
	Zaposlenih	Posto od aktiv. st.	Zaposlenih	Posto od aktiv. st.
Uže područje Metkovića	2936	67,0	3250	69,4
Zagora	107	33,1	110	33,3
Jezero	72	17,1	82	18,2
Metkovičko područje	3115	60,8	3472	62,9
Opuzensko područje	956	51,3	1156	58,9
Općina	4071	58,3	4598	61,9

Tablica 14. Kretanje naseljenosti pojedinih karakterističnih cjelina općine Metković u poslijeratnim popisima stanovništva (1948 = 100).

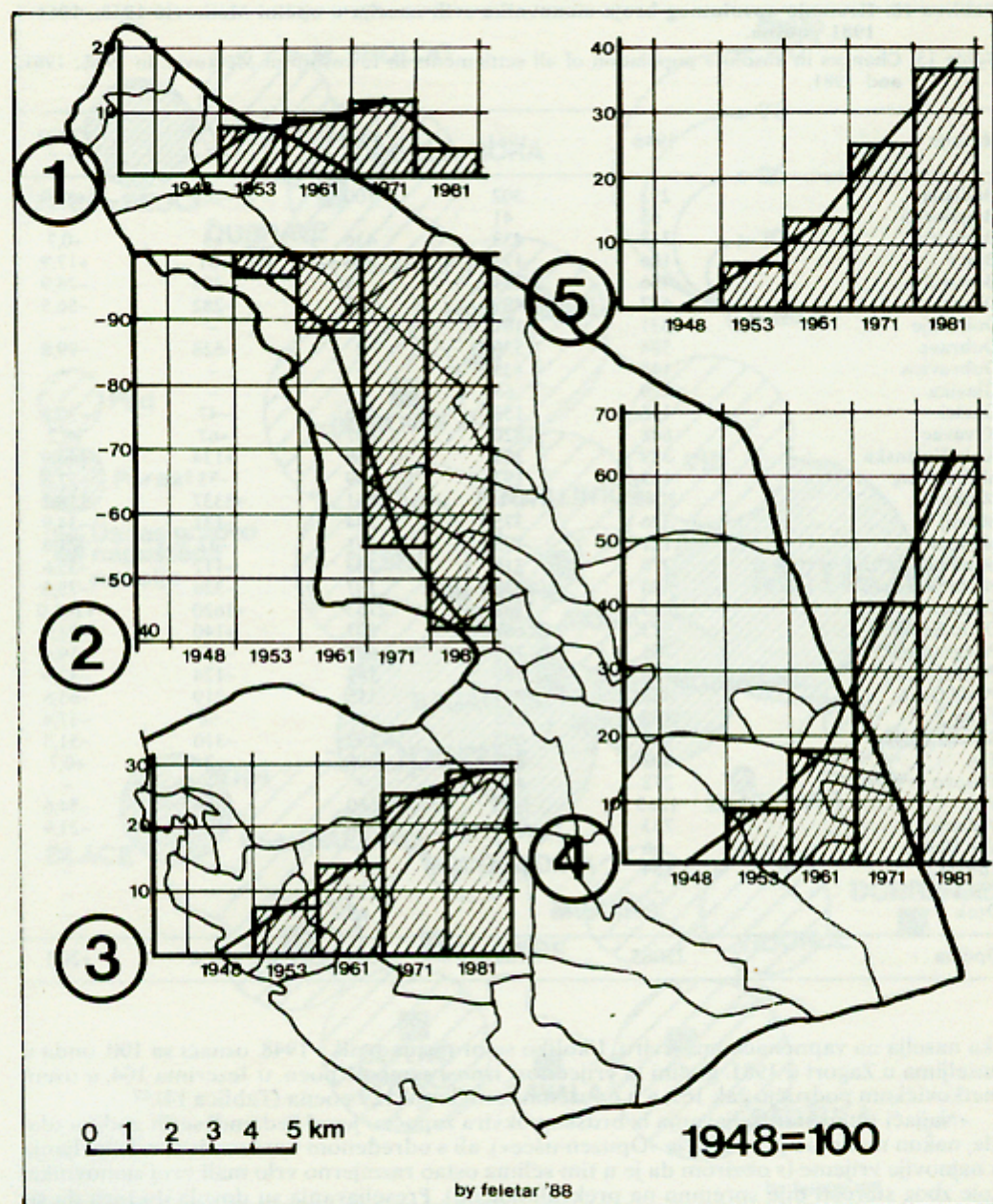
Table 14. Changes in population of some characteristic entirieties of township of Metković in after warcensuses (1948 = 100)

Područje	1948	1953	1961	1971	1981
Uže područje Metkovića	100	109	118	140	162
Zagora	100	97	89	55	41
Jezero	100	108	109	111	104
Metkovičko područje	100	108	113	126	141
Opuzensko područje	100	107	114	123	129
Općina	100	107	113	125	137

nijem pomicanju stanovništva iz ruralnih naselja u urbane centre, već o izrazitoj depopulaciji cjelokupnog vapnenačkog okvira i naseljavanja ne samo gradskih središta već i agrarno atraktivnih dijelova delte (melioriranih i onih koji će se meliorirati). Taj egzodus donedavno razmjerno dosta gusto naseljenog vapnenačkog okvira toliko je intezivan, da su tradicionalna ruralna naselja u ovom području praktički potpuno nestala s geografske karte. Preseljavanje u samu deltu, odnosno uz Neretvu i morsku obalu (ili manjim dijelom u područje Jezera, koja su prokopavanjem tunela – kanala učinjene plodnim poljem), postaje tako određenim »zaštitnim znakom« suvremene transformacije ove »obećane zemlje«. Dakako, u području vapnenačkog okvira izrazito brzo napreduju ne samo procesi depopulacije, nego i osobito senilizacije (pa i feminizacije), tako da okvir Zagore ima i najmanje zaposlenih u društvenom sektoru: tu je tek jedna trećina od aktivnog stanovništva zaposleno, dok taj postotak na užem metkovičkom području iznosi blizu 70 posto, a na opuzenskom području gotovo 60 posto (Tablica 13). Područje Jezera najsnažnije je, zbog udaljenosti od industrijskih središta, okrenuto individualnoj poljoprivrednoj proizvodnji, ali bilježi znatno sporiju depopulaciju od okolnog vapnenačkog okvira.²¹

Ukoliko bi se analiziralo kretanje naseljenosti pojedinih karakterističnih geografskih cjelina općine Metković prema poslijeratnim popisima stanovništva, onda se zapažaju očekivani procesi, koji su se prostorno odvijali vrlo diferencirano. Naselja u prostoru Jezera uglavnom stagniraju brojem stanovnika (iako im je sve nepovoljnija starosna i kvalifikacijska struktura), zatim uže metkovičko i opuzensko područje demografski jača, što se pogotovo odnosi na naselja uz samu Neretvu, dok pravi demografski egzodus doživljavaju stara seo-

21. Popisi stanovništva 1971. i 1981. godine, SGH. Martin Glamuzina: Delta Neretve, Zagreb 1986., str. 107-115

Sl. 7. Porast ili pad broja stanovnika po karakterističnim grupama naselja u općini Metković od 1948. do 1981. godine (1948=100): 1 = područje Jezera, 2 = područje Zagore, 3 = opuzensko područje, 4 = metkovičko područje, 5 = cijela općina Metković

Picture 7. Increase or decrease of population of all settlements in township of Metković, from 1948. to 1981. (1948 = 100): 1 = Jezero area, 2 = Zagora area, 3 = Opuzen area, 4 = Metković area, 5 = entire township of Metković

Tablica 15. Kretanje apsolutnog broja stanovnika svih naselja u općini Metković 1948., 1961. i 1981. godine.

Table 15. Changes in absolute population of all settlements in township of Metković, in 1948., 1961., and 1981.

Naselje	1948	1961	1981	1981/1961 + -	Posto + -
Badžula	293	302	100	-202	-66,9
Bagalovići	65	41	-	-	-
Bijeli Vir	318	433	436	+3	+0,7
Blace	186	173	204	+31	+17,9
Borovci	456	364	79	-285	-78,9
Desne	627	499	217	-282	-56,5
Dobranje	331	181	-	-	-
Dubrave	584	530	2	-528	-99,8
Dubravica	148	135	-	-	-
Glavica	229	68	-	-	-
Glušci	138	153	106	-47	-30,7
Krvavac	668	820	887	+67	+8,2
Kula Norinska	329	305	439	+134	+43,9
Mali Prolog	169	192	139	-53	-27,6
Metković	3043	4514	9851	+5337	+118,2
Mihalj	326	375	244	-131	-34,9
Mislina	121	193	151	-42	-21,8
Momići	278	315	203	-112	-35,6
Nova Sela	428	332	107	-326	-75,5
Opuzen	893	1133	2753	+1620	+143,0
Otrić-Seoci	513	667	807	+140	+21,0
Podgradina	701	798	643	-155	-19,4
Podravnica	248	289	165	-124	-42,9
Posla Gora	438	334	115	-219	-65,6
Taba	172	155	97	-58	-37,4
Slivno Ravno	648	602	292	-310	-51,5
Trn	233	293	295	+2	+0,7
Trnovo	272	405	-	-	-
Vid	1265	1472	660	-805	-54,6
Vidanje	733	712	556	-156	-21,9
Vrh Desne	66	32	-	-	-
Zavala	164	1165	-	-	-
Prud	-	-	299	-	-
Otok	-	-	68	-	-
Općina	15083	17035	20465	+3430	+20,1

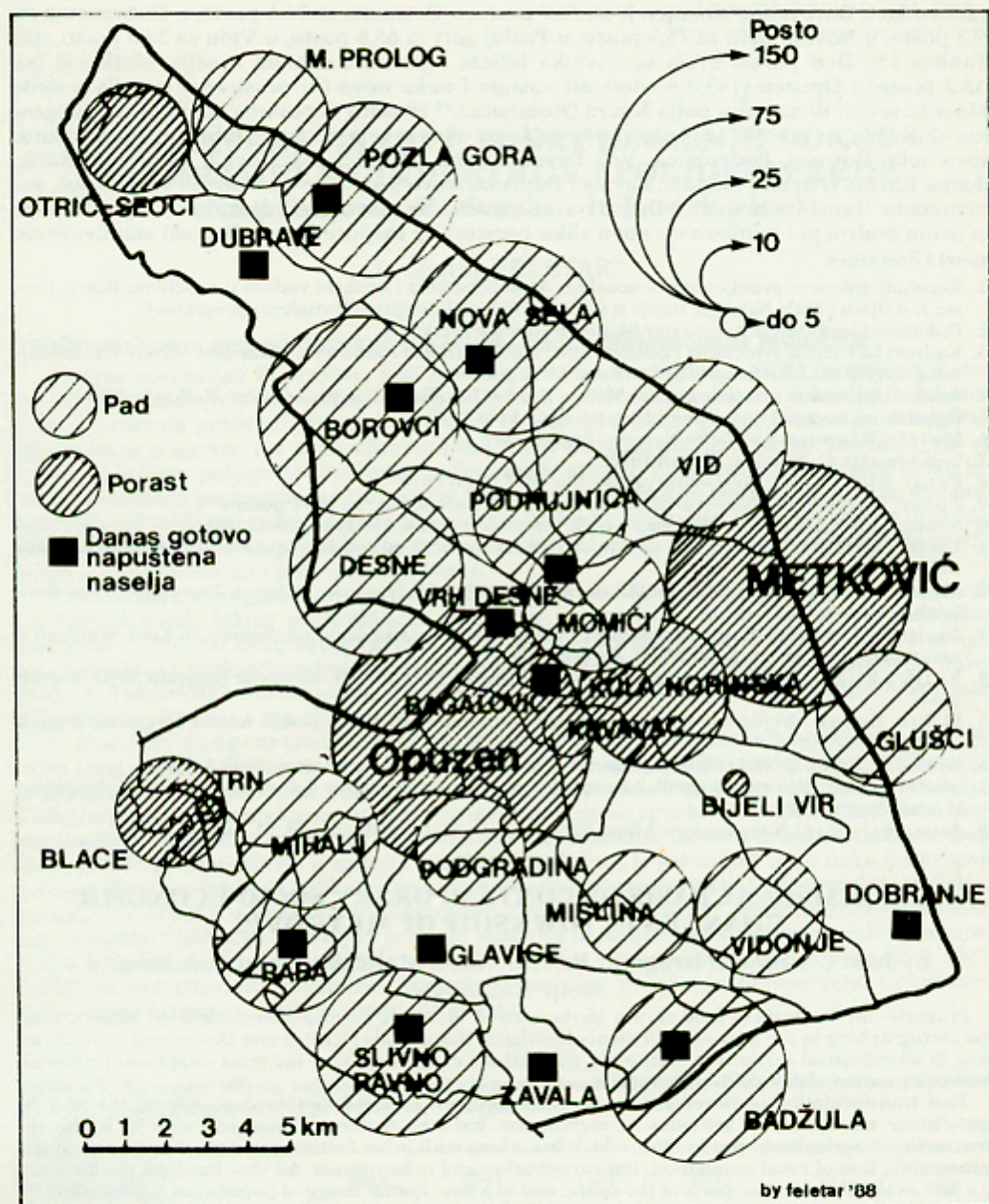
ska naselja na vapnenačkom okviru. Ukoliko se broj stanovnika 1948. označi sa 100, onda u naseljima u Zagori u 1981. godini ta vrijednost iznosi samo 41 poen, u Jezerima 104, u užem metkovičkom području čak 169, a u opuzemskom kraju 129 poena (Tablica 14).²²

«Najjači intenzitet iseljavanja iz brdskog okvira započeo je od sedamdesetih godina (dakle, nakon melioracija područja »Opuzen-ušće«), ali s određenom tendencijom zaustavljanja u najnovije vrijeme (s obzirom da je u tim selima ostao razmjerno vrlo mali broj stanovnika, koje zbog starosti nije spremno na prekvalifikaciju). Preseljavanja su dovela do toga da su na području općine Metković neka naselja jednostavno brisana iz statistike – Bagalovići, Dobranje, Glavice, Zavala i Vrh Desne. Ilustrativan je i primjer nekad najvećih brdskih naselja općine – Slivno Ravno ima danas tek jednog stanovnika, dok ih u Novom Selu živi još svega pedesetak».²³

Dok je ukupan broj stanovnika općine Metković od 1961. do 1981. godine porastao za jednu petinu (20,1 posto), istovremeno je dvadesetak starih agrarnih naselja, pa i sjedišta župa, gotovo u potpunosti napušteno. Primjerice, u spomenutom vremenskom rasponu broj

22. Prema popisima stanovništva, SGJ

23. Martin Glamuzina, o. c., str. 114

Sl. 8. Relativno povećanje ili pad broja stanovnika svih naselja u općini Metković u 1981. u odnosu na 1961. godinu

Picture 8. Relative increase or decrease of population of all settlements in township of Metković in 1981, in relation to 1961.

stanovnika u Borovcima smanjen je za 78,9 posto, u Desnama za 56,5 posto, u Dubravama za 99,8 posto, u Novom Selu za 75,5 posto, u Poznoj gori za 65,6 posto, u Vidu za 54,6 posto, itd. (Tablica 15). Brzi porast broja stanovnika bilježe uglavnom urbana naselja: Metković (za 118,2 posto) i Opuzen (143,0 posto!), ali nastaju i neka nova (ili proširena) naselja u delti (Mala Neretva) ili na rubu polja Jezera (Kobiljača).²⁴ Izrazitu depopulaciju, ili potpuni egzodus, doživjela su gotovo sva sela vapnenačkoga okvira, a pogotovo: Dubrave, Pozna Gora, Nova sela, Borovci, Podravnica, Vrh Desne, Desne, Momići, Bagalovići, Dobranje, Raba, Slovno Ravno, Glavice, Vidonje, Zavala i Badžula. Novo poimanje prostornih vrijednosti, suvremenom transformacijom poljoprivrede i izvanpoljoprivrednih djelatnosti, formiralo je na ovom području i neminovno novu sliku prostornog rasporeda naseljenosti stanovništva.

Izvori i literatura

1. Rezultati ankete o promjenama u seoskim domaćinstvima i opskrbi vodom u naseljima Blace, Desne, Kobiljača i Mala Neretva, stanje u svibnju 1988. godine (proveli studenti geografije)
2. Dokumentacija Odjela za katastar Skupštine općine Metković
3. Kadrovska i ostala evidencija i dokumentacija industrijskih radnih organizacija u Metkoviću, anketiranje izvršili studenti geografije u svibnju 1988. godine
4. Analiza poslovanja privrede općine Metković u 1987. godini, Skupština općine Metković 1988.
5. Ogljedna melioracija tla u Donjoj Neretvi, FAO, Split 1970.
6. Martin Glamuzina: Delta Neretve, Zagreb 1986.
7. Ivo Smoljan: Neretva, Zagreb 1970.
8. Petar Blašković: Donjoneretvanska blatija, Zagreb 1950.
9. Zoran Curić: PIK »Neretva« Opuzen, diplomatska radnja, Zagreb 1988. godine
10. Slobodan Volarević: Naronaplast, Neretvanski vjesnik, Metković 16. 12. 1986.
11. Josip Defilipis: Razvoj sela i socio-ekonomske promjene seoskog stanovništva Dalmacije, Split 1978.
12. Mladen Friganović: Srednja Dalmacija, Geografija SR Hrvatske, knjiga 6, Zagreb 1974. (urednik Ivan Crkvenčić)
13. Josip Riđanović: Rasprostranjenost i geografske značajke vode na dinarskom kršu, Simpozij o zaštiti prirode u našem Kršu, JAZU, Zagreb 1971.
14. Veljko Rogić: Geografska regionalizacija primorja, Zbornik VII. kongresa geografa SFRJ, Zagreb 1964.
15. Milan Herak, Stjepan Bahun i drugi: Hidrogeološka karta krških terena Hrvatske, Zagreb 1974.
16. Nives Stambuk: Neki ekološki aspekti o vodama donjeg sliva Neretve, Split 1976.
17. Martin Glamuzina: Geografske značajke gospodarenja vodom delte Neretve u SRH, Magistarski rad, Zagreb 1981.
18. Anita Filipčić: Neke osobine klime delte Neretve, Geografski glasnik 51, Zagreb 1989.

Summary

GEOGRAPHICAL BASIS OF CONTEMPORARY SOCIO-ECONOMIC CHANGES IN TOWNSHIP OF METKOVIĆ

by Ivan Crkvenčić, Dragutin Feletar, Adolf Malić, Miljenko Počakal and Josip Riđanović

Primarily on the basis of field survey in the area of Metković township (especially by interviewing and cartographing in the area of settlements Kobiljača, Blace, Mala Neretva and Desne, and by interviewing in all industrial sections in Metković), the authors explain some of the most important processes in transformation of delta of Neretva space.

That transformation of Neretva delta has been going on very intensively, especially in the past 20 years, since the extensive activities of melioration have been done. Connected with it, is the restructuring of agricultural production, which has, along with other factors, intensified processes of deagrification, loss of rural population, industrialization and urbanization. All that has lead, in this area, to a new evaluation of some parts of the space, and to a new spatial image of population inhabitation.

In this article, the following processes especially have been elaborated:

1. Deagrification and its socio-economic consequences
2. Change of land structure and agricultural production
3. Consequences of deagrification in change of originally agricultural households
4. Land acreage owned by certain types of households
5. Households transformation and changes in population structure
6. Agro-meliorations and innovations in agricultural production of the delta
7. Geographical basis of households water supplying
8. Processes of industrialization and daily migrations of working population
9. Changes in spatial image of inhabitation in township of Metković.

24. Prema popisima stanovništva, SGJ